

Н.О. Будна, Т.В. Гладюк, С.Г. Заброцька, Н.Б. Шост

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

**Підручник
інтегрованого курсу
для 4 класу**
закладів загальної середньої освіти
У 2-х частинах

- Змістове наповнення підручника реалізує природничу, громадянську та історичну, соціальну та здоров'язбережувальну, технологічну галузі Державного стандарту початкової освіти, відповідає Типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О.Я. Савченко.

Успішне навчання за підручником забезпечать:

- * чітка структуризація навчального матеріалу та апарат орієнтування;
- * ретельно продумана система завдань і запитань;
- * дослідницький підхід;
- * достатня кількість ілюстрацій, малюнків, фотографій та схем;
- * завдання для роботи в парах, групах;
- * наявність достатньої кількості творчих та ігрових завдань.

ОСВІТНІ ГАЛУЗІ

— громадянська та історична

— соціальна і здоров'язбережувальна

— природнична

— технологічна

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— поміркуй, виконай завдання, перевір себе

— скринька порад

— попрацюй у парі

— прочитай

— попрацюй у групі

— словничок

— досліді

— підсумуй свої знання

— електронний додаток

ЧАСТИНА 1

ЗМІСТ

Я — людина4	Турбота кожного про культурну спадщину.....44
Неповторність кожної людини.....4	і довкілля.....44
Життя людини — найвища цінність.....7	Вишивка «Тризуб»47
Безпека руху пішоходів. Сигнали регулювання дорожнього руху.....11	Приклади правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння.....48
Дорожні знаки14	Соціальна роль людини.....50
Види перехресть.....15	Гроші. Планування бюджету.....54
Рух майданами.....15	Органайзер для навушників57
Групи дорожніх знаків.....18	Мій дім — планета Земля58
Бажання та можливості. Вибір і досягнення мети.....22	Уявлення про Всесвіт та Сонячну систему.....58
Органайзер25	Сонце.....62
Я серед інших людей26	Планети Сонячної системи.....66
Роль спілкування в житті людини.....26	Сонячна система69
Культура поведінки. Правила етикету.....29	Земля — планета Сонячної системи.....70
Уникнення конфліктів з іншими людьми.....33	Добовий і річний рух Землі.....73
Котик35	Теплові пояси Землі.....77
Я в суспільстві36	Годинник80
Навіщо людині держава? Основні символи держави.....36	Місяць — природний супутник Землі.....81
Мої громадянські права та обов'язки.....40	Сузір'я.....84

Чумацький Шлях — наша Галактика. Дослідження Всесвіту.....86	Як змінюються форми земної поверхні.....117
Інопланетянин90	Як вулкани і землетруси змінюють земну поверхню.....120
Сторони горизонту.....91	Вулкан124
Орієнтування на місцевості за Сонцем і місцевими ознаками.....93	Погода. Прогноз погоди.....125
Компас.....96	Природні зони Землі.....127
Модель компаса98	Дощ128
Зображення місцевості на плані.....99	Тихий океан.....129
Географічна карта.....102	Атлантичний океан.....132
Глобус105	Індійський океан.....136
Читання плану і карти з використанням умовних знаків і масштабу.....106	На дні океану138
Океани, материки і частини світу.....108	Північний Льодовитий океан.....139
Розселення людей на Землі. Кількість населення на нашій планеті.....111	Людина і Світовий океан.....142
Форми земної поверхні.....114	Медуза146
	Антарктида.....147
	Жива природа Антарктиди.....150
	Пінгвін154
	Підсумуємо разом.....155
	Використані інтернет-джерела.....157

ЧАСТИНА 2

ЗМІСТ

МІЙ ДІМ — ПЛАНЕТА ЗЕМЛЯ (продовження)

Австралія.....	4
Рослинний і тваринний світ Австралії.....	8
Крокодил	12
Африка.....	13
Рослинний і тваринний світ Африки.....	17
Мавпочка	23
Південна Америка.....	24
Рослинний і тваринний світ Південної Америки.....	28
Кумедні тварини	32
Північна Америка.....	33
Рослинний і тваринний світ Північної Америки.....	37
Квітка	41
Євразія.....	42
Природа Євразії: арктичні пустелі й тундра.....	47
Природа Євразії: ліси.....	51
Жабка	54
Природа Євразії: степи й пустелі.....	55
Павич	59

ПРИРОДА УКРАЇНИ	60
Україна на карті світу. Карта України.....	60
Корисні копалини України.....	64
Свищик	68
Водойми України: природні й штучні.....	69
Будова річки. Рівнинні та гірські річки України.....	72
Озера й болота України.....	75
Моря України. Використання й охорона природних багатств водойм.....	79
Кораблик	82
Ґрунти України. Охорона ґрунтів.....	83
Природні зони України. Мішані ліси (Полісся).....	86
Діяльність людей у зоні мішаних лісів. Охорона мішаних лісів.....	89
Кошик	93
Лісостеп.....	94
Діяльність людей у зоні лісостепу. Охорона лісостепу.....	97

Степ.....	100
Діяльність людей у зоні степу. Охорона степу.....	104
Браслет (макrame)	107
Карпатські гори.....	108
Діяльність людей у Карпатських горах. Охорона природи Карпат.....	113
Кримські гори. Охорона природи Кримських гір.....	116
Тапочки	121
Мій край на території України.....	122
Національний одяг	125
ЛЮДИНА І ПРИРОДА	126
Якою буває промисловість.....	126

Рослинництво.....	130
Тваринництво.....	132
Соняшник	136
Чого ми вчимося у природи?.....	137
Винаходи 20-го століття, які змінили світ.....	140
Винаходи українців, які відомі світові.....	143
Космічний корабель	146
Співробітництво людей у галузі охорони довкілля, природних багатств.....	147
Динозаври	150
Відпочинок на природі.....	151
Підсумовуємо разом.....	155
Використані інтер- нет-джерела.....	157

- Підручник структуровано за розділами, кожен з яких починається ілюстрацією, де вказано його назву та освітні галузі, що інтегруються під час вивчення даного розділу. Для зручності в орієнтуванні сторінки кожного розділу виділено плашками різного кольору.

Назва розділу

Я – ЛЮДИНА

Освітні галузі

Тема уроку

Неповторність кожної людини

Що таке неповторність людини?

Цікаво влаштована природа: в ній усе прекрасне і незвичайне. Кожна її складова необхідна і важлива, має своє місце і призначення.

Ти вже знаєш, що людина — невід'ємна частина природи, неповторна, як і всі інші організми.

Обговоріть. Чим схожі діти? Чим відрізняються одне від одного?

- Ретельно дібраний матеріал сприяє особистісному розвитку учнів, формуванню соціальної, громадянської компетентностей у ставленні до природи, суспільства і самого себе. В основі розкриття кожної теми лежить дослідницький підхід.

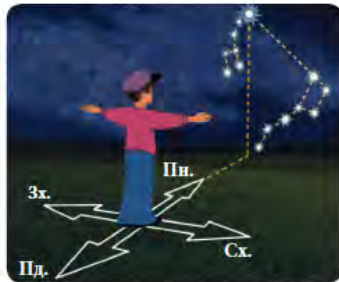

Обговоріть ситуацію. Ви з другом/подругою заблукали в лісі. За якими місцевими ознаками ви зможете відшукати дорогу до населеного пункту, якщо він розташований на півдні?

Дослідіть, з якого боку у дерев листя та гілки густіші й довші, а кора світліша.

Уночі, коли небо безхмарне, можна орієнтуватися за Полярною зорею. Напрямок на Полярну зірку завжди вказує на північ.

Перевір себе

- Як визначити сторони горизонту за Сонцем?
- Розкажи, як орієнтуватися за місцевими ознаками в природі.
- Доведи Наталочці й Дмитрикові, що вміння орієнтуватися на місцевості дуже важливе для кожної людини.

Підсумуй свої знання

- На місцевості можна орієнтуватися за Сонцем і за місцевими ознаками в природі. Знаючи хоч одну сторону горизонту, легко визначити всі інші.

Визнач опівдні за Сонцем, у якому напрямі від твого будинку розташовані школа, магазин, автобусна зупинка.

Із чим порівнює автор тексту Сонячну систему? Галактику? Всесвіт?

Наталочко, а чи знаєш ти, що у давнину люди уявляли Землю плоскою і нерухомою, центром Всесвіту?

З давніх-давен, спостерігаючи за рухом Сонця, Місяця і зір, різноманітними небесними явищами та сезонними змінами в природі, люди намагалися збагнути таємниці будови навколишнього світу — Всесвіту.

Розкажи за поданими ілюстраціями, якими уявляли Землю і Всесвіт давні люди.

Уявлення про Землю і Всесвіт: стародавніх індійців (а), жителів океанського узбережжя (б), стародавніх єгиптян (в)

Знайди в додаткових джерелах інформацію про те, якими уявляли Землю і Всесвіт прадавні слов'яни.

Пригадай, до якої природи належать Сонце, Місяць і зорі. Що ти знаєш про Сонячну систему?

Сонце, Місяць, зорі називають небесними, або **космічними тілами**. У Всесвіті безліч небесних тіл, які відрізняються формою, розмірами, температурою поверхні та іншими ознаками. Наша планета Земля теж космічне тіло, яке входить до складу Сонячної системи.

Дослідження

Досліди, які дорожні знаки є поблизу твоєї школи.

Дізнайся з додаткових джерел, як ішли до своєї мети відомі люди.

Знайди і покажи на глобусі вісь, Північний полюс, Південний полюс, екватор, Північну та Південну півкулі.

Знайди в інтернет-джерелах інформацію (на вибір):

- 1) як українці у давнину називали високосні роки;
- 2) у які народні прикмети, пов'язані із високосним роком, вірили наші предки.

Дослідження

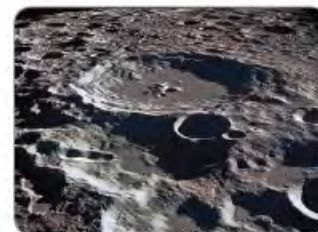
Дізнайся із додаткових джерел, у скільки разів Місяць менший від Сонця.

Відстань від Землі до Місяця майже у 400 разів менша, ніж від Землі до Сонця.

На поверхні Місяця є гори, рівнини й западини — кратери, утворені внаслідок падіння метеоритів.

Порівняльні розміри Землі і Місяця

Кратери Місяця

Разом із дорослими ввечері в ясну погоду розглянь зоряне небо. Знайди сузір'я Великий і Малий Віз та Полярну зорю. Виготов моделі сузір'їв (пластилін, сірники).

Досліди, жінки яких національностей побували в космосі.

Айлін Коллінз

Світлана Савицька

Мей Джемисон

Визнач за допомогою компаса: де в класі північ, південь, захід, схід; у якому напрямі від твоєї парти розташовані вікна, двері, класна дошка. Для цього виконай такі дії.

1. Поклади компас на рівну поверхню, наприклад, на дошку або на парту.
2. Відтягни фіксатор, щоб стрілка змогла вільно рухатися. Почекай, доки вона не зупиниться.
3. Поверни корпус компаса так, щоб синій кінець стрілки став навпроти позначки Пн., а червоний — навпроти позначки Пд. Тоді синій кінець стрілки покаже на північ, червоний — на південь, напис Сх. — на схід, а позначка Зх. — на захід.

Досліді за допомогою діаграми, який материк найбільший за площею, а який — найменший.

Розподіл площі суходолу за материками

Виконай дослідження (за вибором): а) підготуй повідомлення про одну з тварин Австралії; б) дізнайся, чому кролі стали стихійним лихом для Австралії; в) чому кенгуру та ему є символами Австралії.

Визнач за допомогою фізичної карти України, які нерудні корисні копалини є в Україні. Як позначають їхні родовища на карті?

Знайдіть і покажіть на фізичній карті півкуль Північну Америку. У яких півкулях розташований материк? Які океани його омивають? Які форми земної поверхні переважають на континенті? Які тут є водойми?

Попрацюй з фізичною картою України.

1. Уважно розглянь фізичну карту України. Прочитай масштаб. Що він означає?
2. Знайди і покажи кордони України. Як вони позначені?
3. Визнач, з якими державами межує Україна. З якою із них кордон нашої країни найдовший?
4. Розглянь умовні знаки на карті. Що вони означають?
5. Спробуй розповісти про Україну за фізичною картою.

Виконай проєкт «Чому ліси називають легенями планети?»

1. Використовуючи різноманітні джерела, дізнайся, яке значення мають ліси в природі та яких заходів уживає людство для їх збереження.
2. Добери ілюстрації і підготуй повідомлення (презентацію).

Визнач за допомогою фізичної карти України, які нерудні корисні копалини є в Україні. Як позначають їхні родовища на карті?

Виконай навчальний проєкт «Продукція місцевого виробництва».

1. Дізнайся, які промислові підприємства є у твоєму краї. До яких галузей промисловості вони належать? Люди яких професій на них працюють? Яку продукцію виробляють? Які матеріали для цього використовують?
2. Добери ілюстрації та підготуй повідомлення (презентацію).

Використовуючи різні джерела інформації, склади календар українських народних свят, пов'язаних із явищами природи.

Дослідить: 1 група — способи заощадження води (вдома, в школі); 2 група — способи заощадження електроенергії (вдома, в школі); 3 група — повсякденні звички, які допоможуть зменшити кількість побутового сміття (відходів).

- Творчі, ігрові та ситуативні завдання тісно пов'язані з реальним життям школярів, заохочують їх до пізнання довкілля.

Неповторність — особливості і певні властивості людини, які виявляються у рисах характеру, зовнішності, здібностях, поведінці.

Унікальний — незвичайний, рідкісний, винятковий, неповторний.

Вислови припущення, чи цікаво було б жити у світі, де всі люди однакові.

Поміркуй, яка головна думка вірша.

Ти знаєш, що ти — людина?

Ти знаєш про це чи ні?

Усмішка твоя — єдина,

м'яка твоя — єдина,

очі твої — одні.

Василь Симоненко

Спробуйте переконати одне одного, що ви неповторні. Якими здібностями та вміннями відрізняєтеся від інших?

Дмитрику, цього літа я навчилася грати у шахи. А чого навчився ти?

А я почав займатися йогою.

Виявляється, це дуже цікаво і корисно.

Розкажи, чого ти навчився/навчилася під час літніх канікул.

Створіть асоціативний куш «Людина».

Кожна людина потребує поваги та любові.

Обговоріть, до яких наслідків можуть призвести вчинки зображених дітей. Як потрібно діяти в даних ситуаціях, щоб уникнути небезпеки?

Учись розпізнавати небезпеки та розуміти наслідки своїх дій, аби не створювати небезпечних ситуацій.

З давніх-давен люди вчаться передбачати та попереджувати небезпечні ситуації або уникати їх. Про-

Ситуативне завдання

Творчі завдання

Проведіть гру «Запитання — відповідь». Перевірте одне в одного знання правил переходу вулиць і доріг.

Завжди дотримуйся правил переходу доріг.

Перевір себе

1. Чому слід дотримуватися правил дорожнього руху?
2. У яких випадках на перехресті працюють і регулювальник, і світлофор? Чиї сигнали головніші?

Підсумуй свої знання

- Знати і виконувати Правила дорожнього руху повинні всі, адже їх порушення дуже часто призводить до дорожньо-транспортних пригод, під час яких травмуються пішоходи, пасажирки, водії.
- Коли на перехресті працює регулювальник, пішохід повинен виконувати його команди.

Дорожні знаки

Виготов дорожні знаки за зразком.

Ігрові завдання

Проведіть гру «Регульоване перехрестя».

Намалюйте крейдою на підлозі (на подвір'ї) перехрестя з переходами, «острівцями безпеки». Оберіть ведучого — регулювальника.

Об'єднайтеся у дві групи: пішоходи і транспорт. Рух на перехресті розпочніть із сигналу регулювальника. Того, хто порушить правила дорожнього руху, регулювальник зупиняє свистком, називає ім'я порушника. Порушники вибувають із гри. Перемагають ті, хто жодного разу не порушить правил руху на перехресті.

Ситуативні завдання

? **Поміркуй**, як повинні вчинити діти в даних ситуаціях. Чому?

Воля — одна з найважливіших рис характеру, яка полягає у владі над собою, керуванні своїми діями і вчинками; прагнення до здійснення мети.

Прочитайте і обговоріть ситуацію.

Іринка та Оленка займалися фігурним катанням. Увесь свій вільний час дівчатка тренувалися. Обидві вирішили здобути спортивний розряд.

Але минуло небагато часу — і ставлення подруг до улюбленого виду спорту стало різним. Оленка дедалі частіше чула від подруги: «Мені сьогодні хочеться відпочити...», «Я втомилася, на заняття не піду!...».

Наступного року одна дівчинка одержала спортивний розряд, а інша заздрісно сказала: «Яка ти щаслива, навчилася фігурному катанню. Мені теж хотілося, та ось... не вийшло».

? Хто із подруг досягнув своєї мети? Чому?

Оберіть одну із ситуацій та обговоріть її.

- 1 група. Учні йшли до лісу спочатку на південь, потім — на схід, далі — на північний схід. У яких напрямках вони повертатимуться, якщо підуть тим самим шляхом?
- 2 група. Дмитрик вирушив до стадіону, який розміщений на південному сході від будинку хлопчика. У якому напрямку йому потрібно буде повертатися додому?
- 3 група. У якому напрямку повертатиметься з річки Наталочка, якщо річка протікає на північ від будинку дівчинки?

Пофантазуйте. Уявіть, що ви разом з альпіністами намагаєтесь досягти вершини Евересту. Використовуючи інформацію з додаткових джерел, складіть розповідь: 1 група — про те, як слід одягнутися й яке знаряддя потрібно взяти; 2 група — про небезпеки, які можуть чатувати на вашому шляху.

Пофантазуйте. Уявіть, що ви потрапили на полярну станцію. Що хотіли б досліджувати в Антарктиді: гірські породи, погоду, танення льодовиків, живу природу? Чому?

? Розкажи, які ще правила етикету ти знаєш.

Пригадайте правила поведінки в громадських місцях. Розіграйте сценки: 1 група — «В транспорті»; 2 група — «Екскурсія в музей»; 3 група — «У бібліотеці»; 4 група — «У гостях».

Змодельуйте ситуацію, виконуючи ролі (на вибір):
учень — учителька, учитель — директорка школи, учитель — мама чи тато учня, учениця — директор школи, продавець — покупець, водій — поліцейська, водійка — пасажир, лікарка — пацієнт, пішохід — водій.

Складіть статті «конституції» вашого класного колективу. Врахуйте у ній не лише свої інтереси, але й інтереси вчителів і батьків, не тільки свої права, але й обов'язки.

Складіть за поданими малюнками розповідь про те, як первісні люди полювали на тварин.

Складіть поради, як уникати конфліктів.

Змодельуйте конфліктну ситуацію між однокласниками. Спробуйте їх примирити.

Виховуй у собі риси характеру, які допомагають уникати конфліктів:

Розкажіть за поданими ілюстраціями про значення Сонця для життя на Землі.

Отож, ти щодня виконуєш декілька ролей. І кожна з них вимагає дотримання певних правил, інакше твоя поведінка буде видаватися смішною, дивною чи навіть непристойною.

Поведінка людини залежить від того, яку соціальну роль у суспільстві вона виконує. Контролери у тролейбусі вимагають в тебе квиток на проїзд не тому, що хочуть з тобою познайомитися, а тому, що виконують відповідну соціальну роль і їхній обов'язок — перевірити квитки в пасажирів.

Обговоріть, яка соціальна роль шкільного вчителівства.

Виявляється, професія вчителя та вчительки — одна з найдавніших на Землі. Навіть первісні люди вчителювали.

Як правило, вчили інших найстарші члени громади. Вони допомагали молоді опановувати різні способи полювання та передавали досвід виживання у складних умовах. Згодом ця професія стала доконче необхідною.

Сьогодні, в епоху стрімкого розвитку технологій, інформацію з різних предметів можна знайти й за допомогою комп'ютера, і навіть отримувати завдання чи оцінку за їх виконання. Але повністю замінити вчителя комп'ютер не зможе ніколи.

Поміркуй, чому професія учителя/вчительки одна з найдавніших на Землі. Чи зможе робот замінити учителя або вчительку? Чому?

Звичайно, адже сонячне проміння підвищує опірність організму захворюванням на туберкульоз, малокрів'я, запальні процеси. Під дією сонця в шкірі людини утворюється вітамін D, вкрай необхідний для росту і розвитку організму.

Поміркуйте, чи завжди сонце корисне для здоров'я людини. Пригадайте правила прийому сонячних ванн.

Пофантазуйте. Що відбудеться на Землі, якщо раптом згасне Сонце?

Прочитай цікаву інформацію про Сонце, підготовлену Дмитриком і Наталочкою.

Сонце наші пращури спочатку називали Дажбогом. Це найдавніше його ім'я. Пізніше, з появою астрономічних знань, воно змінювало свою назву. Навесні це був Ярило — бог Сонця і весняного рівнодення, влітку — грізний Семиярило, або Симаргл, а восени, в час осіннього рівнодення, Сонце звалося Святовитом.

Поміркуй, чому наші пращури давали Сонцю саме такі назви. Що у них особливого?

Перевір себе

1. Чим Сонце подібне до інших небесних тіл?
2. Охарактеризуй Сонце як зорю.
3. Яке значення має Сонце для життя на Землі? Наведи приклади.

А я дізнався, що Місяць обертається навколо своєї осі, навколо Землі й разом з нашою планетою навколо Сонця. Один оберт навколо Землі й навколо своєї осі він здійснює за той самий час, тому Місяць завжди повернутий до Землі одним боком.

Поміркуй, чому вигляд Місяця на небі постійно змінюється.

Місяць світиться лише відбитим сонячним світлом, тому на небі видно лише його освітлену частину. Якби природний супутник нашої планети сам випромінював світло, ми завжди бачили б його кулястим. Видимі із Землі форми Місяця називають **фазами**. У фазу нового Місяця його не видно, диск повністю темний. У фазу повного Місяця його диск цілком освітлений.

Розкажіть за поданою схемою, як змінюється вигляд Місяця із Землі у різні фази.

Фази Місяця

Складіть розповідь про використання природних багатств Світового океану людиною, за схемою.

Видобування нафти й газу

Одержання кухонної солі з морської води

Вилов риби і морепродуктів

Використання природних багатств Світового океану

Опріснення океанічної води

Добування водоростей і перлів

Перевезення водними шляхами вантажів і пасажирів

Спорудження електростанцій, які використовують енергію морських хвиль

Поміркуйте, чому Світовий океан потребує охорони.

Жак Ів Кусто

Більше половини населення Землі проживає в країнах, розташованих на узбережжях океанів. Через господарську діяльність людини води Світового океану дуже забруднені. Скорочується чисельність багатьох видів тварин, зокрема черепах, китів та морських котиків, вилов яких заборонений або обмежений. Жак Ів Кусто вважав,

У лісах Австралії живе багато видів птахів і сумчастих звірів. **Сумчастими** називають тварин, які народжують своїх малят крихітними і виношують їх у складці шкіри на животі.

Прочитайте назви птахів і сумчастих звірів австралійського лісу. Обговоріть: а) чим подібні і чим відрізняються зображені птахи; б) за якими ознаками сумчастих тварин відносять до звірів.

Райський птах

Какаду

Казуар

Деревний кенгуру

Коала

Сумчаста летяга

Тварини австралійського лісу

Австралійські савани

Далі від узбережжя океану ліси переходять у **савани**. Там серед густих трав ростуть евкаліпти, акації та пляшкові дерева, у стовбурі яких нагромаджується волога.

У саванах живуть двометровий рудий кенгуру і нелітаючий птах —

Уявіть, що ви усім класом відправились на повітряній кулі на сафарі у парк Серенгеті. Позмагайтесь. Кожна група складає кросворд із назвами тварин, яких можна побачити у саванах на території парку, і пропонує його розв'язати іншій групі. Виграє та група, яка швидше виконає завдання.

Уявіть, що вам потрібно виступити на міжнародній конференції. Підготуйте виступ на тему: «Поділюсь любов'ю до України». Про що ви хотіли б дізнатися у своїх ровесників?

1 група — у Польщі; 2 група — у Румунії; 3 група — у Болгарії.

Пофантазуйте і намалюйте предмети майбутнього, в основі яких були б форми природних об'єктів: 1 група — транспортний засіб; 2 група — споруду; 3 група — меблі.

Лама

Кондор

Шиншила

Тварини Анд

Уздовж тихоокеанського узбережжя простяглася зона **пустель**. Пустеля Атакама — одна з найбезводніших у світі. Подекуди ростуть кактуси, живуть ящірки, змії, комахи.

Рослини і тварини пристосувались отримувати вологу з туманів.

Кактуси в пустелі Атакама

Обговоріть, як впливає на природу Південної Америки господарська діяльність людини.

Люди змінюють природу Південної Америки: вирубають ліси, перетворюють савани на плантації цукрової тростини, бавовника, ананасів, винограду, кавових дерев. На просторах памп вирощують пшеницю й кукурудзу, розширюють пасовища для худоби.

Уряди країн занепокоєні стрімкими темпами винищення екваторіальних лісів і вживають заходів для їх збереження. У відомих національних парках Ітатпая та Амазонія охороняють рослинний і тваринний світ сільви.

Позмагайтеся, яка група назве більше мешканців Південної Америки.

Перевір себе

1. Розкажи про рослинний і тваринний світ сільви.

або листках; живуть ящірки, змії, хом'яки і ховрахи, кролики.

Бізон

Бабак

Койот

Тварини прерій

Агава

Кактуси опунція

Юки

Рослини північноамериканських пустель

Поміркуй, як діяльність людини впливає на природу Північної Америки.

Під впливом господарської діяльності людини природа Північної Америки суттєво змінилася. Вирубали значні площі лісів, розорені прерії. Багато тварин стали рідкісними. Для збереження природи на материк створено численні заповідники і національні парки. В одному з найбільших національних парків світу Вуд-Баффало (Канада) охороняється найчисленніше стадо бізонів. У найстарішому Йосемітському національному парку (США) під охороною перебувають ліси з гігантських тисячолітніх секвой.

Позмагайтеся. Складіть список із 5 слів-анаграм — назв рослин і тварин Північної Америки і запропонуйте іншим групам їх розшифрувати.

? За поданими світлинами розкажи про бджільництво.

Розведення бджіл

Отримання цінного дієтичного продукту

Бджолиний віск

Прополіс

Бджолина отрута

Підготуйте виступ перед класом за планом:

1. Які галузі тваринництва розвинуті у вашому рідному краї?
2. Які природні умови краю сприяють розвитку саме цієї галузі тваринництва?
3. Люди яких професій займаються тваринництвом? Послухайте та оцініть відповіді кожної групи.

? **Перевір себе**

1. Що таке тваринництво?
2. Яких домашніх ссавців, птахів, риб, комах розводять люди?
3. Назви відомі тобі галузі тваринництва.
4. Як пов'язані між собою рослинництво і тваринництво; тваринництво і промисловість?
5. Які продукти тваринництва використовують у твоїй сім'ї?

Багато з винаходів, підказаних природою, стали для нас цілком звичними й буденними. Розгляньте світлини. Поміркуйте, який об'єкт живої природи надихнув винахідників на створення цих предметів.

Прочитайте про винахід, підказаний природою, з яким стикаєтесь мало не щодня.

Природні застібки

У деяких рослин (лопух, будяк, череда) плоди мають колючки або шпичаки й легко чіпляються до будь-чого. Відчепити реп'яшок з одягу, наприклад, нелегко. Недарма про причіпливих людей кажуть: «Причепився, мов реп'ях».

Реп'ях допоміг у 1948 році швейцарському інженерові Георгу де Местралу винайти текстильну застібку. 13 травня 1958 року він зареєстрував торгівельну марку розробленої ним самим застібки-липучки Velcro (від французьких слів *velours* — «оксамит» і *crochet* — «гачок»).

Будова такої застібки вкрай проста: на одній текстильній стрічці розміщені мікрочапки, а на другій — повсть (цупка тканина із вовни). Коли ці стрічки дотикаються,

Запропоновано завдання, спрямовані на формування практичних умінь, мотивування учнів до здорового способу життя і безпечної життєдіяльності.

Найвища в світі цінність — жити,
йти вдалі по вранішній росі,
сміятись, плакати, любити
і дивуватися красі.
Яке це щастя в світі жити
і відчувати смак життя,
співати, мріяти, радіти
й летіти в світле майбуття.
Яке це щастя — в світі жити!

Надія Красоткіна

Поміркуй, чому найбільшою цінністю для людини є життя.

Цінність — те, що має певну вартість, ціну; важливість, значущість чого-небудь.

В Основному законі нашої держави — Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я — найвища соціальна цінність.

На жаль, багато людей задумуються про цінність життя тільки тоді, коли виникає серйозна загроза для здоров'я, або коли воно значною мірою втрачене.

Людина повинна дорожити своїм життям, адже воно неповторне.

Щодня ти перебуваєш у різних місцях: надворі, в приміщенні, в транспорті. Займаєшся різними видами діяльності — навчаєшся, працюєш, граєшся тощо. Твоє життя багато в чому залежить від того, як ти дбаєш про своє здоров'я та безпеку.

Пригадай, що таке безпека. Які ситуації називають небезпечними?

Обговоріть, до яких наслідків можуть призвести вчинки зображених дітей. Як потрібно діяти в даних ситуаціях, щоб уникнути небезпеки?

Учись розпізнавати небезпеки та розуміти наслідки своїх дій, аби не створювати небезпечних ситуацій.

З давніх-давен люди вчать передбачати та попереджувати небезпечні ситуації або уникати їх. Про-

те трапляються загрози, які не залежать від людини. Наприклад, стихії: землетруси, виверження вулканів, лавини, урагани тощо. У багатьох надзвичайних ситуаціях людина сама не може впоратися з небезпекою. Тоді потрібно звертатися до служб захисту населення.

Пригадай, які служби можна викликати за номерами телефонів 101, 102, 103, 104, 112.

Складіть і запишіть пам'ятки про поведінку в небезпечних ситуаціях:

- 1 група — в будинку виникла пожежа;
- 2 група — в квартиру намагається проникнути злодій;
- 3 група — у приміщенні відчувається запах газу.

Знайди в додаткових джерелах приказки та прислів'я про цінність життя людини.

Поміркуйте, що означає вислів видатного вченого, митця і мислителя Леонардо да Вінчі.

«Пам'ятай, життя — це подарунок; і той, хто його не цінує, на цей подарунок не заслуговує».

Перевір себе

1. Чому потрібно берегти здоров'я і життя?
2. Що впливає на життя і здоров'я людини?
3. До яких наслідків може призвести нехтування правилами безпечної поведінки?
4. Розкажи рідним, про що ти сьогодні дізнався/дізналася.

Підсумуй свої знання

- Життя людини — це найбільша цінність.
- Яким буде життя людини, багато в чому залежить від неї самої.
- Кожна людина має дбати про своє здоров'я і життя.

Безпека руху пішоходів. Сигнали регулювання дорожнього руху

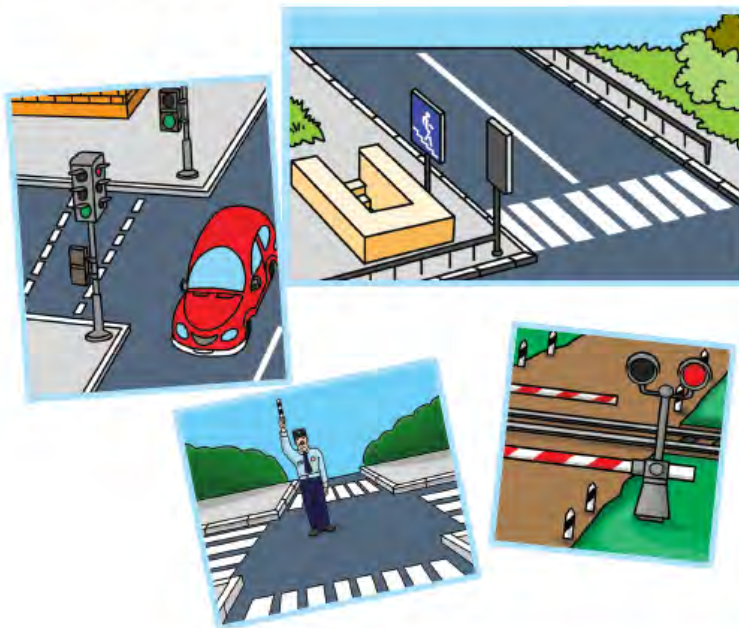

До чого може призвести порушення правил дорожнього руху?

З кожним роком на дорогах міст і сіл збільшується кількість транспортних засобів, зростає інтенсивність руху. Щоб убезпечити пішоходів на дорогах і вулицях, у нашій державі вжито чимало заходів.

Розкажіть за поданими ілюстраціями, що зроблено для безпеки руху пішоходів.

Та, на жаль, небезпечні ситуації на дорогах все-таки трапляються. Як ти гадаєш, чому?

? Перевір себе

1. Що таке перехрестя?
2. Які бувають перехрестя?
3. Чому на нерегульованому перехресті треба бути особливо обережними?

! Підсумуй свої знання

- Нерегульоване перехрестя — небезпечне місце і для транспорту, і для пішоходів.
- Переходити перехрестя потрібно тільки пішохідними переходами.

Досліди, які види перехресть є у твоєму населеному пункті.

Групи дорожніх знаків

? Для чого призначені дорожні знаки?

Мову дорожніх знаків повинні розуміти всі учасники руху: водії, пасажери, пішоходи. Для кращого розпізнавання дорожніх знаків їх розділили на групи.

Попереджувальні знаки мають форму трикутника, обведеного червоною лінією. Вони попереджають про те, що знаходиться попереду, застерігають, що треба бути дуже обережними.

Розгляньте попереджувальні знаки. Поясніть, що вони означають.

Дмитрику, виявляється, дружнє спілкування позитивно впливає на здоров'я серцево-судинної системи та імунітет людини.

Це справді так. Я чув, що самотні люди почуваються пригніченими, невпевненими. У них часто виникають проблеми зі здоров'ям.

Уникнення конфліктів з іншими людьми

? Чому потрібно уникати конфліктів?

Зазвичай все, що ти робиш, так чи інакше пов'язано з перебуванням у колективі. У школі, на вулиці, в магазині, кінотеатрі, спортзалі — всюди нас оточують люди. Ти вже знаєш, як важливо з повагою ставитися до співрозмовника. Дружні стосунки викликають позитивні емоції. Коли ж люди конфліктують — псують настрій, а це шкодить здоров'ю. Тому конфліктів потрібно уникати й запобігати їм.

Конфлікт — гостре протиріччя у поглядах, неприязнь між людьми.

Компроміс — згода на основі взаємних поступок.

Розкажи, чи потрапляєш ти у конфлікти. Якщо так, то в які? Як ти їх розв'язуєш?

Мудре прислів'я стверджує:
«Куди не заглядає сонце, туди
часто заглядає лікар».

Звичайно, адже сонячне
проміння підвищує опірність організму
захворюванням на туберкульоз, малокрів'я,
запальні процеси. Під дією сонця в шкірі
людини утворюється вітамін D,
вкрай необхідний для росту
і розвитку організму.

Поміркуйте, чи завжди сонце корисне для здоров'я людини. Пригадайте правила прийому сонячних ванн.

Складіть правила безпечної поведінки: 1 група — якщо гроза застала вас удома, на вулиці; 2 група — в лісі чи у полі, біля водойми.

Прочитайте поради працівника служби надзвичайних ситуацій. Обговоріть, чому цих порад потрібно обов'язково дотримуватись.

- Ніколи не панікуйте під час землетрусу.
- Якщо землетрус застав у будинку — негайно покиньте його. Вибігайте швидко сходами, не користуйтеся ліфтом.

- На вулиці йдіть у безпечне місце — на відкриту місцевість, широку вулицю, спортивний майданчик, сквер — якнайдалі від будівель, електричних стовпів, огорож, мостів.
- Якщо під час землетрусу ви залишились у квартирі вище другого поверху, знайдіть безпечне місце: залиште кутові кімнати, станьте в отворі внутрішніх дверей, внутрішньому кутку кімнати; залізьте під стіл, голову прикрийте руками.
- Стояти біля вікон чи на балконах під час землетрусу, ховатися у будівлях і підвалах небезпечно.

Доведіть, що небезпечним стихійним лихом є:

- 1 група — землетрус;
- 2 група — виверження вулканів.

Поділіться своїми враженнями про спільну роботу.

Поясни прислів'я.

- Не той пропав, хто в біду попав, а той, хто духом занепав.

Австралійці

Обговоріть: 1 група — чому Австралію іноді називають великим островом; 2 група — чому значні території материка малозаселені; 3 група — чому австралійці бережливі до води.

Уяви, що ти на зимових канікулах вирушиш у далеку подорож до Австралії. Який одяг візьмеш із собою? Чому?

Дізнайся (за вибором), використовуючи різноманітні джерела інформації: а) яка державна мова Австралії; б) що зображено на гербі країни; в) чому озеро Ейр називають «мертве серце Австралії».

Перевір себе

1. Які особливості розташування материка Австралія на Землі?
2. Розкажи про форми земної поверхні, корисні копалини, водойми Австралії.
3. Опиши Австралію, використовуючи слова, які починаються складом «най...».

Обговоріть: 1 група — які заходи допоможуть уберегти водойми від забруднення; 2 група — яких правил безпечної поведінки потрібно дотримуватися біля водойм.

Забруднення водойм є небезпечним для життя організмів. А як думаєш ти?

Використовуючи воду для різних потреб, людина забруднює її. Стічні води із заводів та фабрик, сільськогосподарських ферм, каналізаційні води з будинків, потрапляючи у водойми, несуть загрозу життю рослин, тварин і людини. Такі водойми з часом міліють, а згодом можуть і зовсім зникнути, тому їх треба оберегати від забруднення.

Тобі відомо, що водойма є природним угрупованням. Усі її мешканці пристосувалися до спільного життя у воді або біля води. Наведи приклади ланцюгів живлення у водоймі.

Поясніть народну мудрість: «Не плюй у криницю, бо прийдеш до неї пити водицю».

Обговоріть: 1 група — як потрібно поводитися в лісі; 2 група — як діяти при зустрічі з дикими тваринами; 3 група — як надати першу допомогу при укусах кліщів, мурах.
Поділіться своїми враженнями про спільну роботу.

Підготуй повідомлення про правила безпечної поведінки під час заготівлі в лісах грибів, плодів, лікарських рослин.

Відпочинок на природі

? Які небезпеки можуть підстерігати тебе під час відпочинку на природі?

Ти вже знаєш, що найкращий відпочинок — перебування на природі, спілкування з нею.

Походи до лісу, на річку, в гори зміцнюють здоров'я, відновлюють сили, піднімають настрій. Однак довкілля приховує чимало небезпек. Щоб не трапилося біди, ніколи не вирушай у похід сам/сама або в компанії однолітків — з вами обов'язково повинні бути дорослі.

Обговоріть, чому слід запам'ятовувати дорогу; об'єкти природи, що трапляються на шляху; звертати увагу, з якого боку світить сонце.

Відпочинок у лісі — це завжди радість від спілкування з живою природою. Але там слід поводитися дуже обережно.

Ти знаєш, що дикі або здичавілі тварини становлять загрозу здоров'ю і навіть життю людини. Намагайся уникати зустрічей з лісовими мешканцями і в жодному разі не займай їхніх малят. Захищаючи потомство, навіть миролюбні істоти стають агресивними.

Зустрівши змію, краще обійди її стороною. Якщо змія скручується кільцями — вона готується до нападу. Різно відступай від неї вбік. В інших випадках стій і не рухайся, щоб змія заспокоїлася і відповзла.

Ще одна серйозна проблема — бродячі собаки.

Дмитрику, а що робити, коли зустрінеш бродячого собаку?

Помітивши бродячого пса, зупинися, не роби різких рухів. Задкуючи, поволі відступай до дерева. Ніколи не повертайся до собаки спиною! Якщо собака напав — відбивайся палицею або будь-яким предметом, що потрапив під руку. Намагайся вдарити пса у найвразливіше місце — ніс.

Запам'ятай, будь-яка тварина може бути небезпечною!

Розкажіть, чому не можна збирати гриби та ягоди без дозволу дорослих.

Недбало кинутий тліючий сірник, незагашене багаття можуть спричинити страхотливу пожежу.

Поміркуй, яких правил треба дотримуватися, розкладаючи вогнище.

- Не розпалюй багаття у спекотну й вітряну погоду.
- Вибирай місце для багаття якомога далі від сухої трави, моху, листя та всохлих дерев.
- Не залишай вогнище незагашеним. Обов'язково залий жар водою і присип землею.

Якщо спалахнула сильна пожежа, втікай ярами, галвинами, рухаючись проти вітру. Прикрий рот і ніс хустинкою, рушником, подолом сукні чи сорочки.

Ти знаєш, що погода мінлива. Перебуваючи на природі, не забувай про безпечну поведінку під час грози.

Пригадайте правила поведінки та змодельуйте ситуації, якщо гроза застала вас: 1 група — у лісі; 2 група — на відкритій місцевості; 3 група — у горах; 4 група — біля водойми.

Ігри та розваги на свіжому повітрі допомагають зміцнити організм, позитивно впливають на емоційний стан людини. Однак під час розваг пам'ятай про обережність, щоб випадково не заподіяти шкоди собі чи іншим. Якщо внаслідок нещасного випадку ти отримав/отримала серйозну травму, необхідно звернутися до лікаря.

При незначних пошкодженнях (синці, г'улі, порізи, забійні рани) умій надати першу допомогу сам/сама.

- Якщо ти набив/набила синець або г'улю, приклади до травмованого місця щось холодне.
- Якщо порізався/порізалася, промий ранку холодною кип'яченою водою або перекисом водню.

- Змасти краї ранки йодом, зеленкою чи антисептичною маззю.
- Забинтуй або заклей ранку бактерицидним пластирем.

Твоя аптечка

Перевір себе

1. Чому небезпечно ходити на природу без супроводу дорослих?
2. Назви основні правила безпеки під час відпочинку на природі.
3. Які медичні засоби обов'язково повинні бути в твоїй аптечці?

Підсумуй свої знання

- До лісу, на річку, в гори тощо можна ходити тільки разом із дорослими.
- Перш ніж вирушити в похід, необхідно пригадати правила безпечної поведінки на природі в різних ситуаціях.
- У поході треба бути уважними, щоб не заблукати та не наразити себе на небезпеку.

Ми, Дмитрик і Наталочка, бажаємо тобі провести літній відпочинок весело, цікаво, з користю для здоров'я.

Підручник містить матеріал, спрямований на виховання толерантності, формування навичок взаємодії у сім'ї, школі, колективі; вироблення в учнів умінь приймати рішення щодо власної поведінки у різноманітних життєвих ситуаціях.

Роль спілкування в житті людини

Яке значення у взаєминах людей має спілкування?

Ти вже знаєш, що спілкування є однією з основних потреб людини.

З раннього дитинства ми прагнемо спілкуватися не лише з членами родини, але й з іншими людьми. Особливо з тими, кому можна довіряти, хто завжди зрозуміє та підтримає, на кого можна покластися в будь-якій життєвій ситуації.

Пригадайте, які правила спілкування ви знаєте. Розіграйте діалог «Знайомство з ровесником/ровесницею».

Поміркуй, чому важливо вивчати іноземні мови.

Міцна дружба — джерело довголіття, вважають учені. Як показали їхні дослідження, люди, у яких є хороші друзі, живуть довше за тих, у кого їх немає.

Єдність нескланих

Ти любиш, коли падає сніг? Усе довкола вкривається білою м'якою ковдрою. Ти можеш кататися на санчатах і ковзанах, гратися в сніжки, дивитися, як у небі кружляють мільйони нескланих одна на одну чарівних сніжинок. «Сніжинки ж усі однакові», — заперечиш ти. Насправді, ні. Відомо, що долаючи свій шлях з неба на землю, кожна сніжинка обростає унікальними візерунками. Всі вони різні — двох однакових сніжинок не знайти. А тепер візьми в руку жменю піску. Здавалося б, піщинки вже точно всі однаковісінькі. Але коли розглянути їх під мікроскопом, то одна піщинка — це шматочок морської мушлі, друга — висушена багато століть тому риб'яча кістка, третя — крихітний шматочок черепахачого панцира. Всі вони відрізняються одна від одної не тільки за своїм походженням, а й за виглядом.

Оскільки навіть однакові речі на перший погляд виявляються такими різними, то що ж казати про людей. Ззовні люди можуть бути трохи подібними одне на одного, а близьку видаватися геть однаковими. Але якщо пізнати людину ближче, немов сніжинку в мікроскопі, стане зрозуміло — кожна людина унікальна за своїм характером і внутрішнім світом. Іншої такої немає.

Марко Беденко

Поміркуй, що доводить автор у тексті. Чи погоджуєшся ти з його думкою?

У житті намагайся робити все для того, щоб стати людиною, гідною поваги. Виконуй золоте правило спілкування: поведься з іншими так, як бажаєш, щоб поводитися з тобою.

? Перевір себе

1. Що є основою успішного спілкування?
2. Які правила спілкування ти знаєш?
3. Чому необхідно дотримуватися правил культурних взаємин людей?

! Підсумуй свої знання

- Спілкування — одна з основних потреб людини.
- Повага — основа успішного спілкування.
- Золоте правило спілкування: поведься з іншими так, як бажаєш, щоб поводитися з тобою.

Культура поведінки. Правила етикету

? Чому потрібно дотримуватися правил культурної поведінки?

Віддавна люди намагалися жити в злагоді та спокої у своїх сім'ях і громадах. Воєн їм вистачало і з ворогами. Тому й придумали правила культурної поведінки. Їх дотримання — це ознака порядної цивілізованої людини.

Загалом поняття «культура поведінки» об'єднує всі сфери культури: правила поведінки в громадських місцях, відносини між людьми, організацію особистого часу, естетичні смаки, етикет.

Дмитрику, а що означає слово «етикет»?

«Етикет» — це установлені норми поведінки і правила ввічливості в суспільстві.

Прочитай уривки з оповідання Всеволода Нестайка «Ляля Іванова і Туся Мороз» (продовження подано в електронному додатку).

Ляля Іванова не просто собі Ляля Іванова, а онука відомого професора Іванова. А Туся Мороз — просто собі Туся Мороз.

...Якось, коли дівчатка йшли зі школи, Ляля раптом зупинилася й сказала:

— Тусько, понеси мій портфель трохи. Будь ласка!

Туся почервоніла, але взяла портфель і понесла...

Іншим разом, коли Лялі треба було витерти дошку, вона сказала:

— Тусько, витри дошку... Будь ласка!

Туся багато разів хотіла відмовитися, хотіла навіть посваритися з Лялею, але не могла наважитися. Не вистачало духу...

Попрацюйте в групах.

1 група. Проаналізуйте поведінку Лялі Іванової. У чому проявляється її самовпевненість?

2 група. Чому Туся Мороз виконувала усі забаганки Лялі?
Чи можна сказати, що в Тусі занижена самооцінка?

3 група. Чому однокласниці вирішили провчити Лялю?
Яку роль у цій історії відіграв дідусь?

Прочитайте і обговоріть правила етикету.

- До незнайомих та старших людей потрібно звертатися на «Ви».
- Молодші повинні першими вітатися зі старшими.
- Хлопчик першим має привітатися з дівчинкою.
- Маленьким дітям, вагітним жінкам, людям похилого віку, людям з інвалідністю або будь-кому, хто потребує допомоги, треба поступатися місцем у громадських місцях.
- Спілкуючись, не потрібно кричати, жестикулювати.

Розкажи, які ще правила етикету ти знаєш.

Пригадайте правила поведінки в громадських місцях. Розіграйте сценки: 1 група — «В транспорті»; 2 група — «Екскурсія в музей»; 3 група — «У бібліотечі»; 4 група — «У гостях».

Прочитай уривок вірша.

У гостях

У Віті — день народження.
Ми всі туди запрошені,
і ввечері, о шостій,
прийшли до нього в гості.
Нам відчинила двері
мала сестричка Віті
і зразу запитала:
— Хто ноги з вас не витер?
В нас килим не для того,
аби його бруднити.

Ану, біля порога
знімайте черевики!..
Та подарунки зразу
давайте, я сховаю.
Та кришталеву вазу
не скиньте! Я вас знаю.
Ви думаєте, просто
отак ходити в гості?!

Анатолій Костецький

Чи можна сестричку Віті вважати гостинною? Чому? Як ти розумієш слово «гостинність»?

Складіть (за вибором) правила гостинності; правила поведінки в гостях, використовуючи інтернет-джерела.

Поведінка — дзеркало, у якому кожен показує своє обличчя.

Перевір себе

1. Що таке «культура поведінки»?
2. Для чого потрібно знати і дотримуватися правил етикету?
3. Які правила етикету ти знаєш?

Підсумуй свої знання

- Для підтримки порядку в суспільстві здавна були придумані закони і норми культури поведінки.
- Нехтування нормами поведінки і правилами етикету може відштовхнути від тебе людей.
- Культурна поведінка прикрашає людину, допомагає їй у спілкуванні з іншими.

мав ляпас, ледь не потонув, та його врятував друг. Коли він отямився, викарбував на камені: «Сьогодні мій найкращий друг врятував мені життя».

Той, хто дав ляпаса і врятував життя своєму другові, запитав його:

— Коли я тебе образив, ти написав на піску, а тепер пишеш на камені. Чому?

Друг відповів:

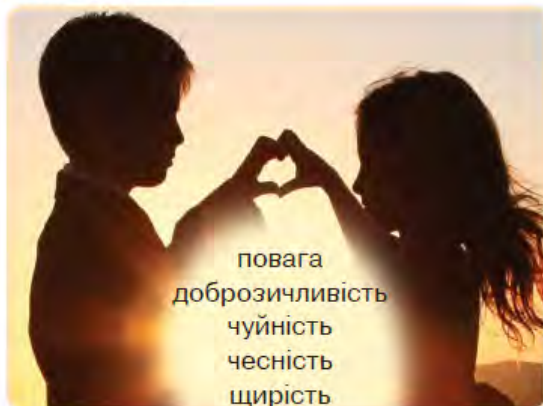
— Коли нас ображають, ми повинні писати це на піску, щоб вітри могли це змести. Але коли нам роблять щось хороше, зобов'язані вигравіювати це на камені, щоб жоден вітер не зміг стерти це з нашої пам'яті.

? Що допомогло друзям залагодити конфлікт?

Складіть поради, як уникати конфліктів.

Змодельюйте конфліктну ситуацію між однокласниками. Спробуйте їх примирити.

Виховуй у собі риси характеру, які допомагають уникати конфліктів:

повага
доброзичливість
чуйність
чесність
щирість

Обговоріть, що може трапитись, якщо:

- прогуляти уроки;
- розмалювати стіни в під'їзді;
- вкрасти в магазині шоколадку.

Історія про хулігана

В одному місті у невеликій школі навчався хлопча, котрий постійно кривдив однокласників. Хто тільки не намагався перевиховати хулігана! Та не вдавалося нікому...

Ох і набридло це однокласникам! І вирішили вони влаштувати хуліганові бойкот. Не віталися з ним, перестали відповідати на запитання, словом, не звертали на нього уваги. Всі мовчки сиділи й робили вигляд, що його в класі немає. Спершу хлопчисько на це не зважав. Потім почав сердитися на однокласників. Але врешті збагнув, що вони налаштовані рішуче. «Невже я їх скривдив? Невже я такий поганий?» — розмірковував хлопчина.

Тоді хлопчик твердо вирішив змінити власну поведінку. Він більше нікого не кривдив, а навпаки, пропускав дівчаток і вчителів уперед, перестав гасати коридорами, збиваючи з ніг усіх на своєму шляху, а після уроків за власним бажанням начисто вимив класну дошку. Через кілька днів діти вже не бачили у своєму однокласникові хулігана і згодом потоваришували з ним. Відтоді в школі учнів цього класу вважають найдружнішими, а спосіб, який вони обрали для перевиховання, — найбільш дієвим.

За Марком Беденком

Українознавчий компонент підручника спрямований на виховання любові до рідного краю та свого народу, зацікавленості до історичних подій та народних традицій.

Навіщо людині держава? Основні символи держави

Що таке, на твою думку, держава? Які держави ти знаєш?

У давнину первісні люди жили родинними групами. Вони разом доглядали за дітьми, збирали рослини, боронились від хижаків, полювали на тварин, які перевершували їх силою та розмірами в десятки разів.

Складіть за поданими малюнками розповідь про те, як первісні люди полювали на тварин.

Держава — влада, керівництво; апарат політичної влади в суспільстві.

У якій державі ти живеш? Хто президент України? Як називається український парламент?

Складіть статті «конституції» вашого класного колективу. Врахуйте у ній не лише свої інтереси, але й інтереси вчителів і батьків, не тільки свої права, але й обов'язки.

Що є основними символами держави? Що ти знаєш про державні символи України?

Державний
Прапор України

Проект Великого
герба України

Побутує думка, що кольори Державного Прапора України символізують жовті поля пшениці й синє небо. Практика використання цих кольорів на стягах сягає далекої давнини. Так, ще в 15 столітті львівські лицарі зображали жовтого лева на синьому тлі. І запорізькі козаки теж вподобали такі барви. Кожен козацький полк мав своє знамено, переважно синьо-жовтих відтінків.

Україна, як і будь-яка інша держава, має два герби — малий і великий. Малий герб — це добре відомий тобі жовтий тризуб на синьому щиті. Хоча затверджений він був у 1992 році, проте історія його походження почалася ще за часів князювання Володимира Великого. Тоді тризубець зображали на монетах і печатках. А ось Великий герб України існує поки у вигляді проєкту.

Нагадай текст Державного Гімну України.

Знайди в інтернет-джерелах інформацію про історію створення головної пісні нашої держави.

Мова

Найперше своє слово людина промовляє мовою, якою називають рідною або материнською. Це мова, якою розмовляють у твоїй сім'ї. Окрім цього, кожна держава має свою, офіційно визнану мову, яку повинні знати всі її громадяни. Ця мова називається державною.

Україні державною мовою є українська. Про це записано в Основному законі нашої держави — Конституції. Цією мовою видають закони й укази. Мова державного радіо і телебачення. Нею навчаються студенти в університетах та учні в школах. Державна мова є рідною для більшості населення цієї країни. Обов'язок усіх громадян — вивчати її та берегти володіти нею.

Українська мова за своєю милозвучністю посідає одне з перших місць у Європі. Її красу та співучість знає весь світ.

Завдання: 1 група — складіть правила, яких потрібно дотримуватися під час виконання Гімну України; 2 група — назвіть події, коли виконують Гімн України; 3 група — пояснить, як ви розумієте прислів'я: «Мова мови своєї цурається, хай сам себе стидається».

Перевір себе

Для чого людині потрібна держава?

- Як називається основний закон держави?
- Які основні державні символи України?

Турбота кожного про культурну спадщину і довкілля

? Що таке культура народу?

Кожен народ на Землі має свої неповторні риси і вирізняється з-поміж інших передусім культурою. Усе, що за багато поколінь створив народ, — звичаї і обряди, пісні та казки, картини художників і вироби

«Весілля на Полтавщині», Михайло Онацько

народних майстрів, твори композиторів і письменників, архітектурні споруди та парки — є **культурною спадщиною**. Україна має дуже давню культуру, якій понад тисячу років. Свої витoki вона бере ще з Київської Русі — часів князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Стоянка первісної людини

Якщо комусь із вас доведеться побувати в Американському музеї природознавства, що в Нью-Йорку, на Мангеттені, то обов'язково запитайте: «Що в експозиції найдавніше?» Відповідь буде несподівана: вас приведуть до діорами, на якій увічнили фрагмент

Мезинський археологічний музей, м. Чернігів

Десни, конструкцію житла, зроблену з кісток, муляжі чоловіка та жінки (ймовірних жителів того часу) із написом: «12 тисяч років до нашої ери, українське село».

Отож, батьківщиною всесвітньо відомого поселення, якому близько 20 тисяч років, є територія сучасної України. Остеронь

Фрагменти розкопок, що зберігаються у музеї

залізниць та автомобільних магістралей, серед глибоких байраків, що збігають до красуні Десни, загубилося село Мезин, де плин часу немовби зупинився.

Тут, у старому житловому будинку, розташований Мезинський археологічний музей — найбільший сільський музей у Європі. У ньому серед іншого експонується малюнок, нанесений на браслет із кістки мамонта. Його розшифровують як найдавніший календар.

Діорама — стрічкоподібна, зігнута півколом живописна картина з переднім наочним планом (споруди, реальні і бутафорські предмети).

Собор Святої Софії у Києві

Софійський собор

Серед збережених на теренах Східної Європи унікальних пам'яток архітектури собор Святої Софії у Києві є найдавнішим.

Тут відбувалися церемонії «посадження» князів на київський престол, прийоми іноземних послів. При Софійському соборі велосся літописання і була створена Ярославом Мудрим перша відома в Київській Русі бібліотека.

Собор Святої Софії занесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він є державним музеєм-заповідником. З цієї причини у

«Хрещення Володимира», В.М. Васнецов

ньому заборонено проводити богослужіння. Винятком із цього правила є День Незалежності України, коли в Софійському соборі представники різних релігійних конфесій здійснюють спільне богослужіння на честь України.

ЮНЕСКО (повна назва — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) — це міжнародна організація, покликана берегти й охороняти пам'ятки культури світового значення.

Поміркуй, чи може книга бути частиною культурної спадщини народу.

Пересопницьке євангеліє — визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва.

Пригадайте, які пам'ятки історії є у вашій місцевості. Розкажіть, що ви про них знаєте.

Обговоріть за поданими світлинами, якими народними ремеслами славляться українці. Чи можна це віднести до культурної спадщини українського народу?

Прочитай оповідання Марії Шевчук «Рідна земля», подане в електронному додатку.

До чого закликає автор оповідання? Чому потрібно шанобливо ставитися до культурних скарбів та довкілля?

Перевір себе

1. Що належить до культурної спадщини нашого народу?
2. Які відомі тобі здобутки культури можна віднести до культурної спадщини українського народу?
3. Як ти можеш дбати про збереження культурних надбань свого народу?

Підсумуй свої знання

- Культурна спадщина — це частина матеріальної і духовної культури народу, створена минулими поколіннями, що витримала випробування часом і передається нащадкам як щось цінне і шановане.
- Безцінним надбанням української культури є народне мистецтво та фольклор.
- Кожен українець повинен дбати про збереження культурної спадщини та довкілля.

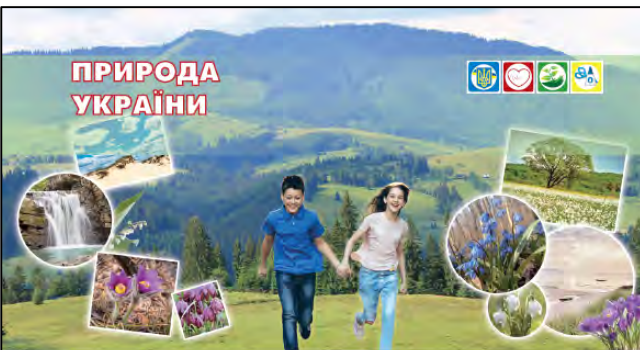
Вишивка «Тризуб»

Виший державний символ за зразком.

ПРИРОДА УКРАЇНИ

Україна на карті світу. Карта України

Пригадай, що таке географічна карта. Які види карт ти знаєш? Як читати карту? Назви материків та частини світу.

Уважно розглянь політичну карту світу. Знайди і покажи на ній Україну. Покажи державу по лінії кордонів. Визнач, на якому материкі та в якій частині світу розташована Україна.

Ти вже знаєш, що Україна — незалежна держава. Вона розташована на материкі Євразія, у центральній-східній частині Європи. Наша держава — найбільша за розмірами території країна серед тих, чиї кордони повністю лежать у Європі. За площею поверхні (603 700 км²) вона посідає сорок п'яте місце в світі. Столиця України — місто Київ.

Прочитай вірш. Як називає Україну поетеса? З чим порівнює?

Моя Україна

Моя Україна — це край барвінковий,
де тихий садочок і чай світанковий,
де щедра земля розквітає барвисто,
де в хаті замешано, прибрано, чисто.
Де вперше почула я мамину мову
гнучку, мелодійну, привабливу, святкову,
де сни сповивали мене колискові
при щирій молитві і доброму слові...
Моя Україна — усе, що я маю,
мій райський куточок у зелен-розмаї.

Леся Пронь

Дослідіть зображення нашої країни на карті світу (карті півкуль), глобусі та карті України.

Попрацюй з фізичною картою України.

1. Уважно розглянь фізичну карту України. Прочитай масштаб. Що він означає?
2. Знайди і покажи кордони України. Як вони позначені?
3. Визнач, з якими державами межує Україна. З якою із них кордон нашої країни найдовший?
4. Розглянь умовні знаки на карті. Що вони означають?
5. Спробуй розповісти про Україну за фізичною картою.

Розглядаючи фізичну карту України, ти переконаєшся, що на суходолі вона межує із сімома державами світу. На півдні Україна має вихід до Чорного й Азовського морів. Найдовший кордон — з Росією, близько 2000 км.

Територія України простягається на 1316 км із заходу на схід та на 896 км з півночі на південь.

Крайнім східним пунктом є с. Червона Зірка Луганської області, а крайнім західним пунктом — с. Соломонів Закарпатської області. Крайня північна

Геодетичний знак географічного Центру Європи

точка — с. Грем'яч Чернігівської області, а південна — мис Сарич у Криму.

На південному сході Українських Карпат знаходиться умовний географічний центр Європи — с. Ділове Закарпатської області.

На фізичній карті зображено рівнини, гори, річки, озера, моря, великі міста. Надра країни багаті на корисні копалини, родовища яких на карті позначені відповідними умовними знаками.

Територія нашої країни складається із 24 областей і Автономної Республіки Крим. Найбільші за кількістю населення міста — Київ, Харків та Одеса. У кожному з них кількість мешканців — понад мільйон. Усього ж в Україні проживає приблизно 42 мільйони людей. За європейськими мірками це не так багато. Пріміром, у Польщі, територія якої ледь не вдвічі менша від України, мешкає понад 38 мільйонів людей. А в Німеччині, площа якої майже така, як і України, проживає більше 83 мільйонів осіб.

Поміркуйте, яку інформацію, подану в тексті, можна отримати з допомогою географічної карти, а яку — ні.

Де ти живеш? Знайди це місце на фізичній карті України.

Обговоріть, чому важливо мати дружні відносини з країнами-сусідами.

Досліді, яким державам-сусідам України належать зображені на с. 63 прапори.

Дізнайтеся із додаткових джерел, де знаходяться родовища торфу в Україні. Як його використовують?

Запаси корисних копалин, які добувають в Україні, не безмежні. Тому їх потрібно використовувати ощадливо.

Допоможи Дмитрикові довести значення паливних корисних копалин у житті людей.

Поміркуйте, чому до корисних копалин і виробів з них слід ставитися бережливо. Чому потрібно ощадливо використовувати природне паливо?

Обговоріть, які корисні копалини добувають у вашій місцевості; як їх використовують.

Перевір себе

1. На які групи поділяють корисні копалини?
2. Наведи приклади рудних корисних копалин. Як їх використовують люди?
3. Розкажи про нерудні корисні копалини України.

Підсумуй свої знання

○ Україна багата на різні види корисних копалин: рудні, нерудні й паливні. Корисні копалини потрібно використовувати ощадливо.

Свищик

Виготов із глини свищик за поданим зразком.

Розглянь малюнок. Порівняй зображені ґрунти за вмістом перегною. Поміркуй, який із цих ґрунтів найбільш родючий.

Чорнозем

Сірий лісовий ґрунт

Дерново-підзолистий ґрунт

Основні типи ґрунтів України

Найбільше перегною в чорноземах. Перегній склеює частинки ґрунту в грудочки, тому чорноземи легко пропускають воду й повітря, у них добре зберігається волога. Це найродючіші ґрунти у світі.

Дерново-підзолисті ґрунти містять мало перегною, а тому малородючі. У сірих лісових ґрунтах частка гумусу більша, ніж у дерново-підзолистих, але менша, ніж у чорноземах.

Ґрунти — найбільше багатство нашої країни.

Я дізнався, що за площею чорноземів Україна посідає перше місце в світі.

Поміркуй, які чинники впливають на стан ґрунтів.

Утворюється ґрунт упродовж століть, а зруйнувати його можна вкрай швидко.

Вода, вітер, господарська діяльність людини — руйнівники ґрунту.

Вода під час злив змиває верхній найродючіший шар ґрунту, а сильний вітер здуває його.

Людина завдає шкоди ґрунту, будуючи будинки й дороги, заводи і фабрики, видобуваючи корисні

Лісостеп

Які природні зони є на території України?

Знайди на карті природних зон України зону лісостепу. Яким кольором вона позначена? Що ти можеш розповісти про цю зону за картою?

На південь від зони мішаних лісів з'являється більше безлісних ділянок. Цю територію називають **лісостепом**, бо тут чергуються ділянки лісу і степу.

Я дізналася, що лісостепова зона займає майже третину площі України, її центральну частину.

Упродовж року в лісостеповій зоні випадає менше опадів, ніж на Поліссі. Зима помірно холодна, а літо — тепле.

Територією лісостепу протікає багато річок — Дністер, Південний Буг, Дніпро, Сіверський Донець та їхні притоки. Тут розташоване Кременчуцьке водосховище.

За допомогою фізичної карти України визнач, які форми рельєфу характерні для зони лісостепу. Родовід яких корисних копалин є в цій зоні?

У межах лісостепоної зони знаходяться Подільська та Придніпровська височини та Придніпровська низина.

Зона лісостепу багата на паливні корисні копалини — бурі вугілля, нафту й газ та нерудні — вапняки, піски і глини.

Активна господарська діяльність людей у зоні степу призвела до збіднення рослинного і тваринного світу.

Для збереження степових ділянок у їх природному стані тут створено сім заповідників.

За допомогою карти природних зон України визнач, які заповідники розташовані у зоні степу.

Найбільшими заповідниками степової зони є «Асканія-Нова», Український степовий і Луганський.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова» розташований на Херсонщині. Він належить до сотні великих заповідників і парків світу та є одним із семи природних чудес України.

На просторах заповідника, окрім типових мешканців степу, можна побачити тварин, завезених з різних куточків земної кулі. Це коні Пржевальського, зебу, бізони, зебри, олені, антилопи, муфлони, страуси, фазани. Живе в заповіднику і фламінго — рідкісний залітний птах з великим тулубом рожевого кольору.

Конь Пржевальського

Фламінго

Зебу

Тварини заповідника «Асканія-Нова»

Український степовий заповідник розташований у Донецькій та частково в Запорізькій областях, а Лу-

— Звідки у повітря температура? Воно що, захворіло?

Тобі вже відомо, що погода — це стан атмосфери біля поверхні Землі в певній місцевості у певний час. Погоду визначають температура повітря й атмосферний тиск, напрям і сила вітру, хмарність, опади.

Якою буває погода в місцевості, де ти живеш?

Дізнайтеся із додаткових джерел, які вітри переважають у вашій місцевості. Які з них приносять посуху, а які — вологу? Чи може погода залежати від форм поверхні місцевості?

У тій самій місцевості загальні ознаки погоди повторюються з року в рік.

Як змінюються пори року в твоїй місцевості? Коли настає зима, весна, літо, осінь? Розкажи, які ознаки характерні для кожної пори року.

Люди з давніх-давен спостерігали за погодою і навчилися завбачати її за допомогою місцевих ознак. Наприклад, помітили, що коли зима сніжна й морозна, літо буде спекотним і урожайним. Якщо ластівки літають низько чи горобці купаються в калюжах, то буде дощ. Ці та інші прикмети люди і зараз використовують для передбачення погоди.

Підручник дає можливість диференційовано підійти до засвоєння навчального матеріалу, організувати самостійну роботу учнів (у групах, парах, індивідуально).

? Пригадай текст Державного Гімну України.

📖 Знайди в інтернет-джерелах інформацію про історію створення головної пісні нашої держави.

Мова

Найперше своє слово людина промовляє мовою, яку називають рідною або материнською. Це мова, якою розмовляють у твоїй сім'ї. Окрім цього, кожна держава має свою, офіційно визнану мову, яку повинні знати всі її громадяни. Ця мова називається державною.

В Україні державною мовою є українська. Про це записано в Основному законі нашої держави — Конституції. Цією мовою видають закони й укази. Це мова державного радіо і телебачення. Нею навчаються студенти в університетах та учні в школах. Державна мова є рідною для більшості населення нашої країни. Обов'язок усіх громадян — вивчати її і добре володіти нею.

Українська мова за своєю милозвучністю посідає одне з перших місць у Європі. Її красу та співучість визнає весь світ.

Виконайте завдання: 1 група — складіть правила, яких потрібно дотримуватися під час виконання Гімну України; 2 група — назвіть події, коли виконують Гімн України; 3 група — поясніть, як ви розумієте прислів'я: «Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається».

? Перевір себе

1. Для чого людині потрібна держава?
2. Як називається основний закон держави?
3. Які основні державні символи України?

Робота в групах

Конституція встановлює такі громадянські обов'язки людини:

- шанувати державні символи;
- захищати Вітчизну, її незалежність;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині;
- батькам утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітнім дітям піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших громадян.

Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема Організації Об'єднаних Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, ще в 1989 році складена Конвенція ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні можна легко знайти в Інтернеті. Кожна дитина може ознайомитися із цим документом для того, щоб знати свої права, уміти захистити їх.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

Конвенція — угода між державами.

ООН (Організація Об'єднаних Націй) — міжнародна організація, створена для підтримання миру та безпеки у світі.

Робота в парах

Доберіть прикметники до слова «учитель».

Змодельуйте ситуацію «Я — учитель» або «Я — учителька». Розкажіть у своїй групі про щось, чого інші не знають (наприклад, про улюблену книгу, цікаву подорож, пригоду на канікулах). Перевірте, чи уважно і вдумливо вас слухали однокласники, поставивши їм кілька запитань за змістом розповіді.

Назвіть недоліки та переваги професії водія.

Професія водія також дуже давня. Правда, спочатку водії «кермували» не автомобілем, а кінним екіпажем.

Сильвестр Роупер Говард (1823–1896), американський винахідник парових машин

Перші водії самохідного транспорту з'явилися у 18 столітті. Але рухалися такі автомобілі трохи швидше, ніж людина ходить пішки.

Згодом виробництво автомобілів зробило великий крок уперед. Пасажири почали масово пересідати на колісний транспорт. А в наш час кінний екіпаж можна зустріти хіба що на атракціоні для туристів.

Як називаються водії різних видів наземного, повітряного і водного видів транспорту?

Наука розвивається дуже стрімко. В передових державах уже почали випробовувати автомобілі, яким не потрібний водій. Пасажир вносить у комп'ютер

Розглянь малюнок. Яке місце в Сонячній системі займає Сонце? Зверни увагу на форму тіл, які обертаються навколо Сонця. Назви ці тіла.

Будова Сонячної системи

Планети та їхні супутники — це холодні космічні тіла, які освітлюються й обігріваються Сонцем. Вони відбивають сонячне світло, що потрапляє на їхню поверхню, і тому на нічному небі нагадують яскраві зорі.

Поміркуйте, чому Земля не зіштовхується із Сонцем під час свого руху.

Дізнайтеся, які космічні тіла називають: 1 група — астероїдами; 2 група — метеороїдами; 3 група — кометами.

Перевір себе

1. Що таке космічні тіла? Наведи приклади.
2. Чим відрізняються між собою небесні тіла?
3. Які тіла входять до складу Сонячної системи?
4. Як називають шлях, по якому планета рухається навколо Сонця?

Цікаво, що одним із доказів кулястої форми Землі в давнину стали спостереження мореплавців. Вони помітили, що у відкритому морі кораблі поступово зникають та з'являються з-за обрію. В еру космічних польотів люди отримали беззаперечний доказ кулястості нашої планети — фотознімки Землі з космосу.

Поміркуйте, чому рослини, тварини й люди живуть лише на Землі.

Висловіть припущення, чи могло б існувати життя на Землі, якби наша планета знаходилася ближче до Сонця.

Перевір себе

1. Охарактеризуй Землю як планету.
2. Що таке земна вісь?
3. Що називають полюсами? Які полюси має Земля?
4. На думку Наталочки, екватор поділяє Землю на два полюси. Чи права дівчинка? Поясни, чому.
5. Розкажи рідним, про що ти дізнався/дізналася на уроці.

Підсумуй свої знання

- Земля — третя за віддаленістю від Сонця планета. Вона має кулясту форму і безперервно обертається навколо своєї осі та навколо Сонця.
- Земля має два полюси: Північний і Південний. Це точки, через які проходить уявна вісь Землі.
- Ще одна уявна лінія — екватор — поділяє планету на дві півкулі: Північну і Південну.

Сузір'я Великий Віз і Малий Віз

Сузір'я Велика Ведмедиця, або як його ще називають в Україні — Великий Ківш, чи Великий Віз — відоме людям з давніх-давен. У ньому багато зір, але сім найяскравіших утворюють на небі фігуру, схожу на обриси великого ведмеда або на ківш із ручкою. Недалеко від нього можна побачити подібне сузір'я менших розмірів — Малу Ведмедицю. Найбільш яскраву зорю, з якої розпочинається «ручка»

Малого Ковша, називають **Полярною зорею**. Вона розташована над Північним полюсом і здавна слугувала людям як орієнтир на північ.

Обговоріть: 1 група — чи можна вважати Сонце найбільшою і найгарячішою зорею Всесвіту; 2 група — чим Полярна зоря подібна до Сонця. Який із цих об'єктів природи розташований ближче до Землі?

Перевір себе

1. Що таке зоря?
2. Чим зорі відрізняються одна від одної?
3. Що таке сузір'я? Наведи приклади сузір'їв.

Підсумуй свої знання

- Ділянки зоряного неба з певним розташуванням груп яскравих зір називають сузір'ями. Найвідоміші сузір'я — Великий і Малий Віз. Полярна зоря — одна з яскравих зір сузір'я Малий Віз; вона вказує на північ.

Разом із дорослими ввечері в ясну погоду розглянь зоряне небо. Знайди сузір'я Великий і Малий Віз та Полярну зорю. Виготов моделі сузір'їв (пластилін, сірники).

Підручник сприяє формуванню активної громадянської позиції, підприємливості, розвитку самостійності, уміння ухвалювати рішення, прогнозувати наслідки, дбати про свій добробут.

Підеумуй свої знання

- Історія створення перших держав сягає прадавніх часів.
- Для управління державою раз на кілька років люди колективним рішенням вибирають її керівників. Цей процес називається виборами.
- Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України, Державний Гімн України.
- Державною мовою в Україні є українська мова.

Мої громадянські права та обов'язки

Прочитай розповідь Дмитрика.

Я зібрався пограти з друзями у футбол. Мене зупинила сестричка.

— Якщо не погодишся з нами погратися, то ми тебе з квартири не випустимо! — з погрозою попередила вона.

— Не маєте права! Я що вам — кріпак, чи що? Хочу — граюся, хочу — ні.

— Я з Дмитриком згоден, — підтвердив тато. — Ось якби ви жили 200 років тому і ти, Оленко, була б господинею кріпаків, то могла б наказати їм гратися з тобою тоді, коли тобі захочеться. А в сучасному суспільстві все не так.

— Хіба я не можу погратися з Дмитриком? — не вгавала сестричка.

— Можеш, але тільки тоді, якщо він сам цього захоче. Він має право відмовитися.

— А в мене що ж, нема ніяких прав?

Кріпак — селянин, який був власністю поміщика за часів кріпацтва.

Поміркуй. Чи має право дівчинка попросити Дмитрика погратися з нею? Чи має вона право примусити Дмитрика робити те, що хочеться їй? Де записані права та обов'язки громадян України?

Пригадайте, які права та обов'язки мають громадяни України.

Громадянські права — це група прав, які захищають особисту свободу людини, її незалежність як з боку держави, так і з боку інших людей. Основними громадянськими правами людини є:

- право на життя та його захист;
- право на повагу людської гідності;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на свободу думки і совісті;
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу;
- право на освіту та працю;
- право на рівність усіх людей перед законом і судом.

На жаль, в житті часто трапляються порушення прав, і тому за їх дотримання потрібно боротися — звертатися за допомогою до людей, громадських організацій, державної влади.

Із правами нерозривно пов'язані обов'язки громадян. Людина зобов'язана виконувати їх, щоби не завдавати шкоди державі, суспільству, іншим людям.

Конституція встановлює такі громадянські обов'язки людини:

- шанувати державні символи;
- захищати Вітчизну, її незалежність;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині;
- батькам утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітнім дітям піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших громадян.

Пригадайте, які права мають діти. Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Емблема Організації Об'єднаних Націй

Права дітей захищені законодавчо. Так, ще в 1989 році складена Конвенція ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні можна легко знайти в Інтернеті. Кожна дитина може ознайомитися із цим документом для того, щоб знати свої права, уміти захистити їх.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання.

Конвенція — угода між державами. **ООН** (Організація Об'єднаних Націй) — міжнародна організація, створена для підтримання миру та безпеки у світі.

Обговоріть, які права порушуються щодо зображених казкових героїв. Складіть поради для постраждалих.

Кадр із мультфільму
«Пригоди Буратіно».
Режисер Іван
Іванов-Вано

Кадр із мультфільму
«Кіт Леопольд».
Режисер Анатолій
Резников

Ілюстрація до казки
«Кирило Кожум'яка».
Художник Вікторія
Дунаєва

Перевір себе

1. Що таке громадянські права? Назви їх.
2. Якими правами громадянина України користуєшся ти і члени твоєї родини?
3. Чому обов'язки громадянина/громадянки пов'язані з його/її правами?
4. Як батьки або рідні турбуються про тебе?
5. Розкажи про свої обов'язки як члена сім'ї, учня/учениці класу, громадянина/громадянки України.

Підеумуй свої знання

- Громадянські права — це група прав, які захищають незалежність людини, її індивідуальну свободу. Крім прав, кожна людина має ще й обов'язки.
- Головний обов'язок кожного — не порушувати і не утискати права іншої людини.
- Конституція України визначає не тільки державний устрій, а також права та обов'язки її громадян.

Приклади правопорушень серед дітей та відповідальність за їх скоєння

Поміркуй, чи всі в нашій державі дотримуються законів. Наведи приклади із життя. Що відбувається з людьми, які не поважають законів? Що таке правопорушення?

Якщо ти порушиш якесь правило етикету, то можеш викликати сміх чи осуд у оточуючих. Але є вчинки, що можуть мати дуже сумні наслідки і для тебе, і для твоїх рідних. Наприклад, діти відпочивали на узліссі. Поряд колосилося поле стиглої пшениці. Хлопці розпалили вогнище і пекли на ньому картоплю та яблука. Через необережність полум'я перекинулося на пшеничний лан. Близько гектара поля було вкрито попелом і сажею. Інший випадок — школярі заради розваги порізали обшивку сидіння у тролейбусі та розмалювали фарбою з балончика стіну будинку.

Такі вчинки називають правопорушенням, тому що вони порушують правила життя у суспільстві.

Правопорушення — порушення прав інших людей; поведінка, наслідки якої завдають шкоди іншим.

Обговоріть, чи повинні діти за скоєні правопорушення нести таке ж покарання, як і дорослі.

Сьогодні в Україні вік, з якого настає відповідальність за свої вчинки за законом, становить 14 років. До цього часу дитину не мають права ув'язнити. Тому відповідальність за вчинки таких правопорушників несуть батьки. Вони будуть змушені відшкодувати всі збитки, яких завдала бездумна поведінка їхніх дітей.

Гроші. Планування бюджету

? Що таке гроші? Чи завжди вони існували?

Якщо взяти усю історію людства, то гроші існували не завжди. До їх появи люди просто міняли один товар на інший. Такий обмін зараз називають **бартером**. Але з часом товарів ставало все більше, і обмінювати речі ставало все важче. Власник необхідної для когось речі не обов'язково потребував те, що йому пропонували. Тому з'явився товар-посередник, на який усі залюбки обмінювали свої товари. Таким товаром і стали гроші.

? Розглянь світлинки і розкажи історію виникнення грошей.

Звичайний для нас зовнішній вигляд грошей — це монети та купюри. На кожній із них позначений числовий номінал, який показує вартість монети чи банкноти. Грішми ми розраховуємося не тільки за товари, а й послуги.

Обговоріть описані ситуації.

- 1) Зошит коштує 5 гривень. Запропонуйте кілька варіантів, як розрахуватися за нього українськими монетами без решти.

- 2) Наталочка і Дмитрик купили у водія автобуса квитки по 16 гривень. Наталочка розрахувалася двома 10-гривневими монетами, а Дмитрик — банкнотою 50 гривень. Яку суму решти дав водій кожному з них?

Звідки у сім'ї беруться гроші? Що таке сімейний бюджет?

Ти знаєш, що в кожній сім'ї дорослі працюють і за свою працю отримують заробітну плату. Її розмір залежить від складності роботи.

Розгляньте зразок сімейного бюджету. Проаналізуйте таблицю і розкажіть, які грошові доходи та витрати сім'ї. Поділіться своїми враженнями про спільну роботу.

Сімейний бюджет

Доходи	Витрати
Прибуток від підприємницької діяльності тата	• На харчування
Заробітна плата мамі	• На одяг та взуття
Стипендія сина	• На оплату комунальних послуг, транспорт
Пенсія бабусі	• На навчання, гуртки та лікування
Пенсія дідуся	• На книги, іграшки
Овочі та фрукти, вирощені на власному городі	• На відвідування кінотеатрів, музеїв
	• На відпочинок, туристичні поїздки

Усі сімейні витрати можна розділити на групи.

Щомісячні витрати ідуть на оплату комунальних послуг за житло, продуктів харчування, транспорту, телефону, дитячого садка, гуртків тощо.

Щорічні витрати — це те, на що витрачають гроші раз в рік. Наприклад, сплата податків чи проведення відпустки.

Змінними називають витрати за необхідністю (наприклад, купівля ліків) або за планом при наявності вільних грошей (наприклад, придбання нового телевізора через два місяці). Сюди ж можна віднести витрати на придбання подарунків для рідних та друзів, канцелярських товарів та дрібні, або як їх ще називають, «кишенькові» витрати.

До **сезонних витрат** відносяться гроші, витрачені на сезонний одяг, підручники та посібники для школи, дитячий оздоровчий табір тощо.

Поміркуй, чому буває так, що люди працюють, отримують непоганий дохід, та грошей інколи не вистачає до зарплати, а інші ніби й отримують менше, але завжди при грошах.

Бюджет можна уявити у вигляді терезів. На одну чашу розміщують доходи, а на іншу поступово кладуть витрати так, щоб чаші зрівноважилися. Складність у тому, що витрат дуже багато, і важливо обрати найнеобхідніші, а вже потім ті, що бажані. Сплановані витрати не повинні перевищувати доходів сім'ї. Інакше утворяться борги.

Якщо «терези» перебувають у рівновазі (тобто точні витрати рівні доходам), то сім'ї буде вистачати на все, що їй по кишені.

Розкажи, як ти можеш допомогти батькам заощадити гроші.

Складіть поради, як правильно розпоряджатися кишеньковими грошима.

Пам'ятайте, якщо витрачати гроші швидко та без планування, шанси потрапити у фінансову скруту високі.

Перевір себе

1. Що таке гроші? Як вони з'явилися?
2. Що є основним джерелом доходів твоєї сім'ї?
3. Які витрати у твоїй сім'ї відносяться до щомісячних?
4. Як економлять гроші у твоїй сім'ї?

Підсумуй свої знання

- Гроші розраховуються не тільки за товари, але й за послуги.
- Розмір заробітної плати залежить від складності роботи.
- До витрат потрібно підходити з розумом та знати правила економії, які допоможуть заощадити кошти.

Органайзер для навушників

Виготов органайзер за поданим зразком.

- Освітня технологічна галузь реалізується через завдання, спрямовані на формування ключових компетентностей, передбачених змістом Державного стандарту початкової освіти, залучення учнів до різних видів діяльності, розвиток творчих здібностей третьокласників, їхньої уяви та фантазії.

Органайзер

Виготов органайзер за поданим зразком.

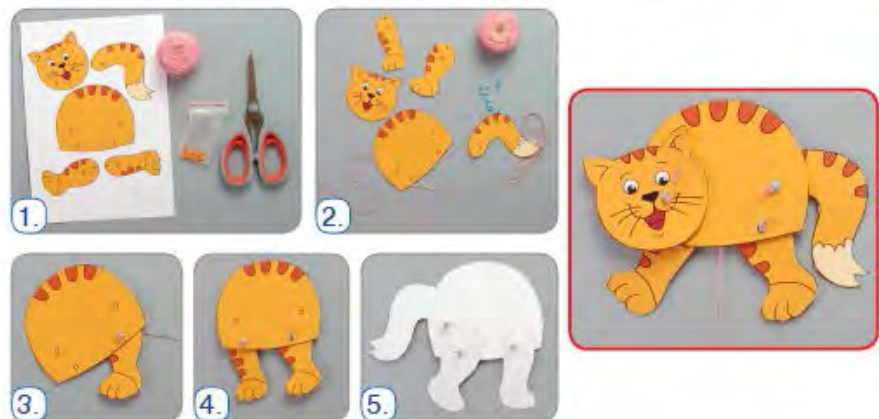
Органайзер для навушників

Виготов органайзер за поданим зразком.

Котик

Виготов рухому іграшку для друга/подруги.

Сонячна система

Виготов модель Сонячної системи за поданим зразком.

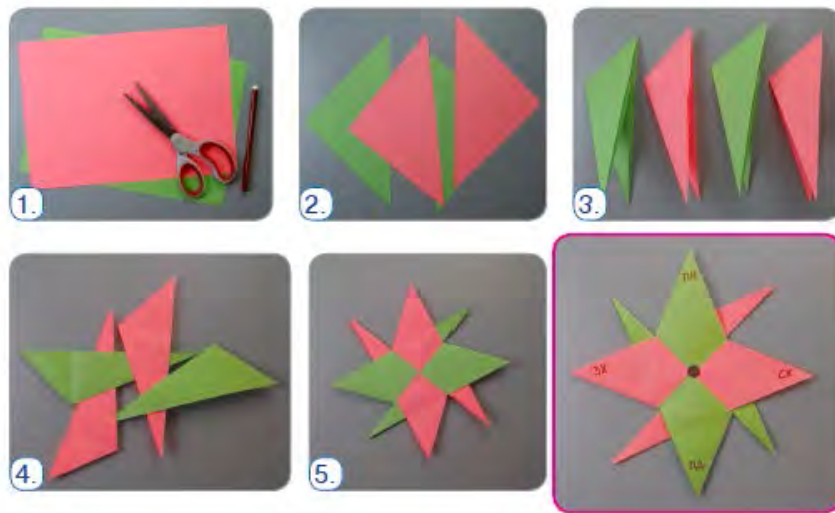
Годинник

Виготов модель годинника за поданим зразком.

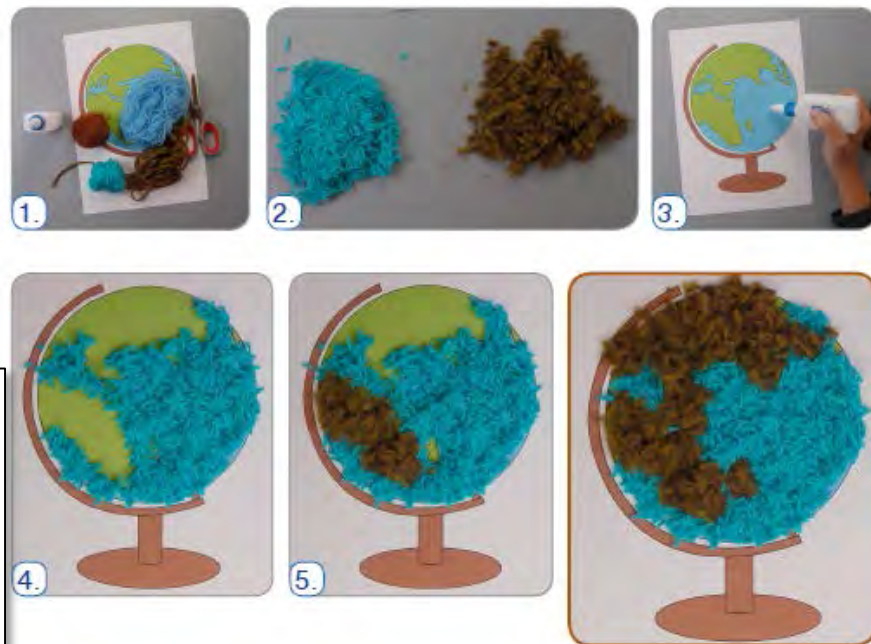
Модель компаса

Виготов компас технікою оригамі за поданим зразком.

Глобус

Виготов аплікацію за допомогою ниток.

Дош

Виготов об'ємну аплікацію за поданим зразком.

На дні океану

Виготов панно за поданим зразком.

Вулкан

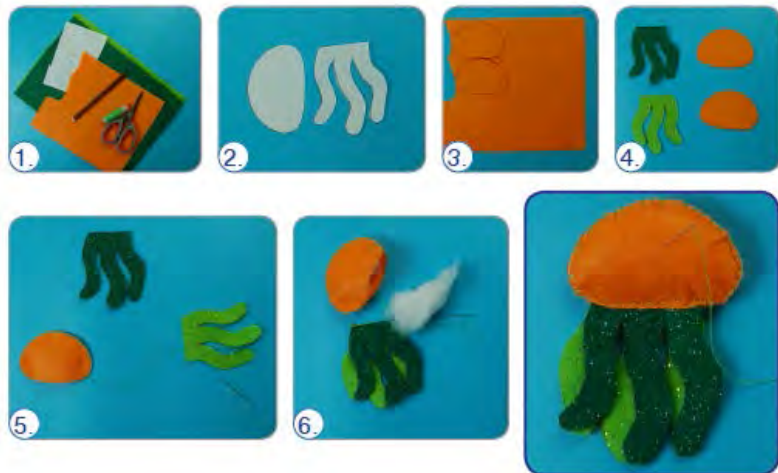
Виготов модель вулкана з пластиліну за зразком.

Медуза

Виготов з фетру іграшку за поданим зразком.

Павич

Виготов павича за поданим зразком.

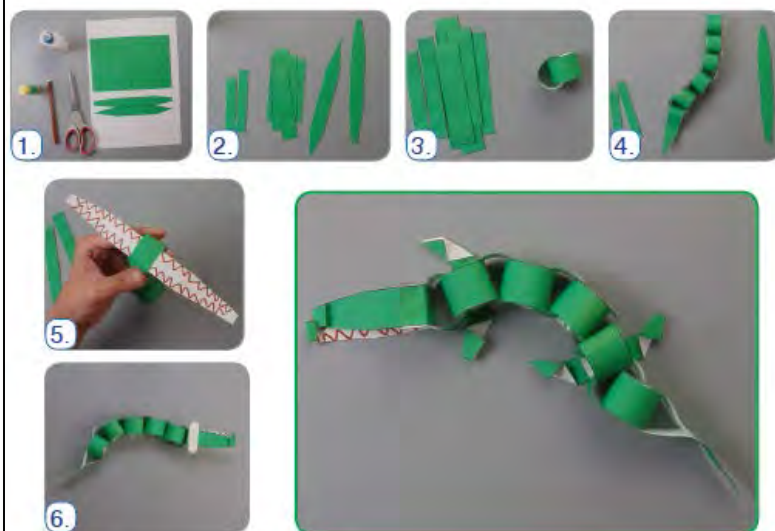
Пінгвін

Виготов об'ємну аплікацію за зразком.

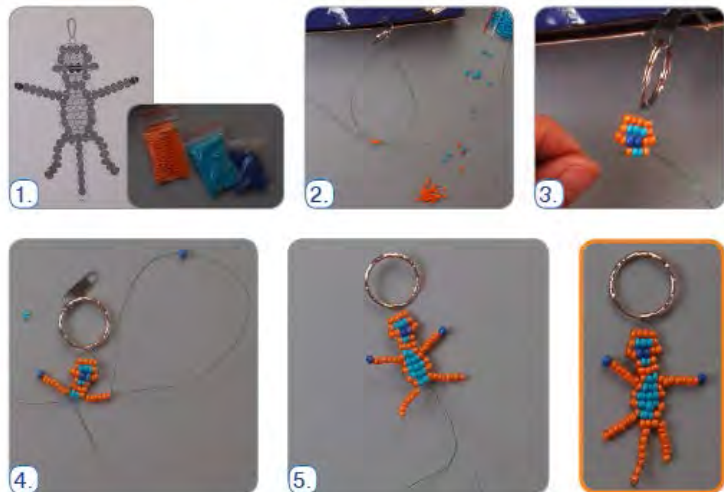
Крокодил

Виготов крокодила за поданим зразком.

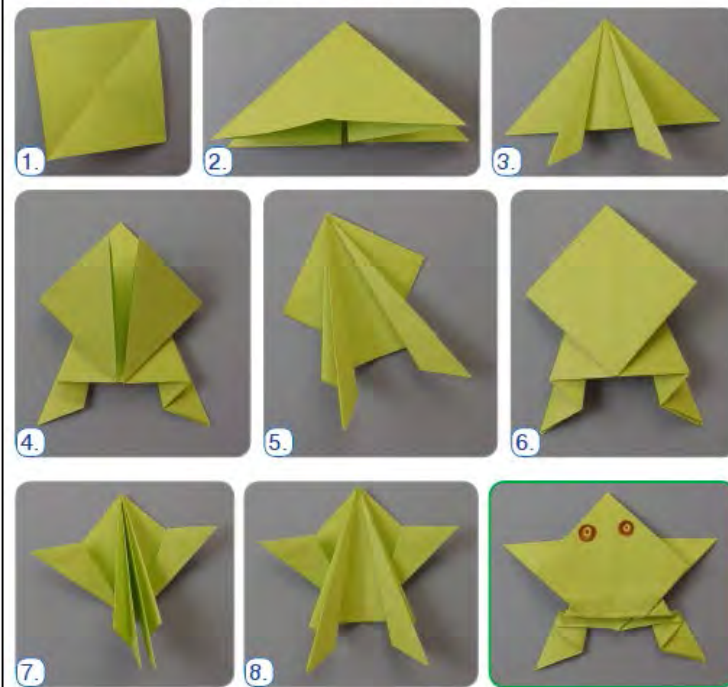
Мавпочка

Виготов мавпочку з бісеру за поданим зразком.

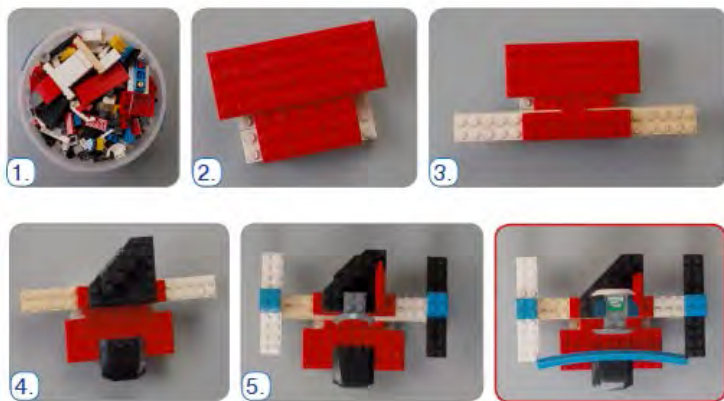
Жабка

Виготов жабку в техніці оригамі.

Космічний корабель

Виготов із деталей конструктора космічний корабель.

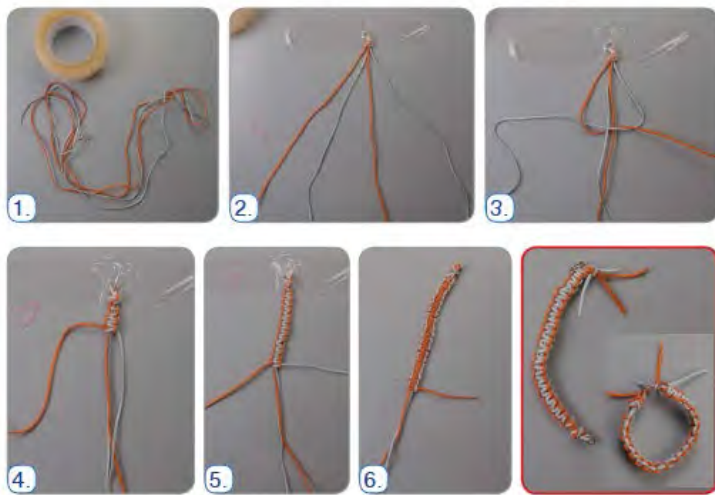
Квітка

Виготов квітку за поданим зразком.

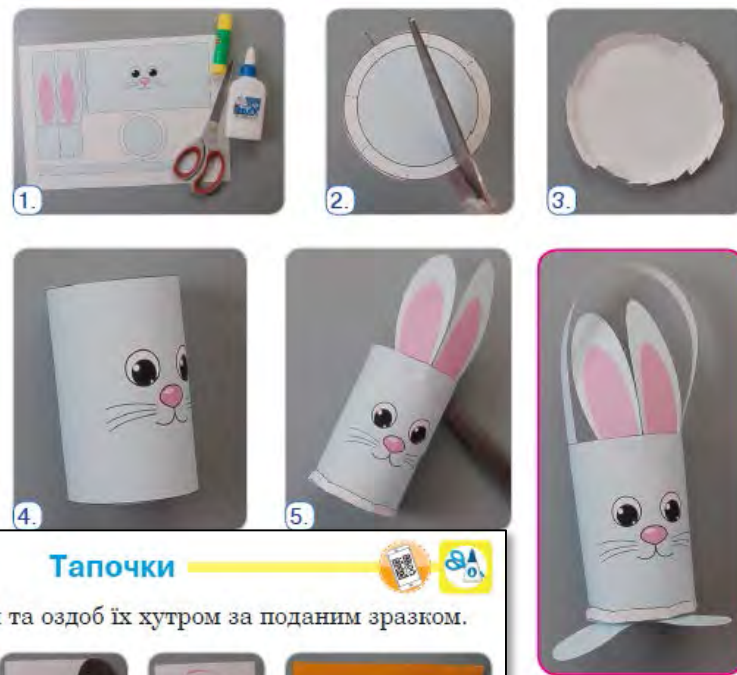
Браслет (макrame)

Виготов із шнурів браслет за поданим зразком.

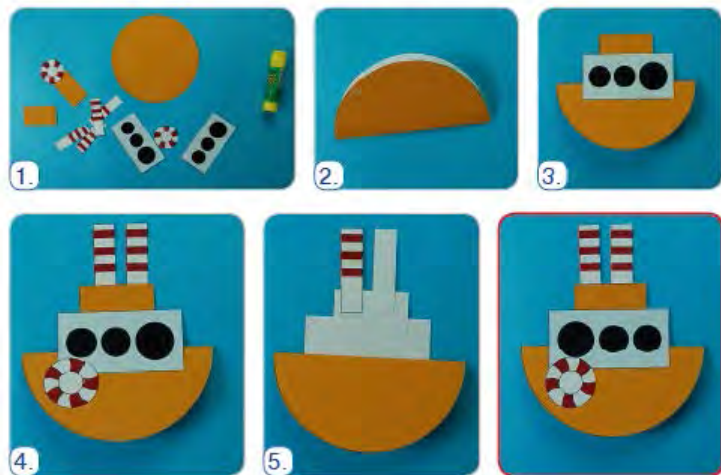
Кошик

Виготов кошик у вигляді зайчика.

Кораблик

Виготов іграшку за поданим зразком.

Тапочки

Виготов тапки та оздоб їх хутром за поданим зразком.

Для підведення підсумків та перевірки знань запропоновано рубрику «Підсумовуємо разом».

Підсумовуємо разом

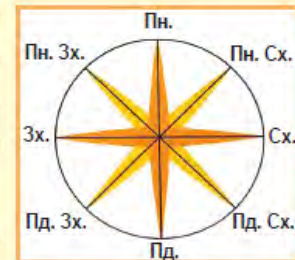
- Чому найбільшою цінністю для людини є життя?
- Назви зображені дорожні знаки. Поясни, що вони означають.

- Які риси характеру допоможуть стати успішною людиною?
- На с. 29–32 знайди відповідь на запитання: «Що таке етикет?».
- Для чого людині потрібна держава?
- Продовж речення: «Основними громадянськими правами людини є ...».
- На с. 58–61 знайди малюнок, із якого взято цей фрагмент. Що він ілюструє?
- Назви планети, які входять до складу Сонячної системи.
- На с. 70–72 знайди відповідь на запитання: «Скільки тривав перший політ людини у космосі?»
- На які теплові пояси поділяють поверхню Землі?
- Що таке Галактика?

- На с. 91–92 прочитай статтю, яку ілюструє цей малюнок.
- На с. 103–105 знайди відповідь на запитання: «Для чого потрібен масштаб?».
- Які океани утворюють Світовий океан?
- Назви материки Землі.

- Продовж речення: «Більша частина Тихого океану знаходиться в ...».
- На с. 132–135 знайди відповідь на запитання: «Як називають найтеплішу морську течію нашої планети?».
- Який океан найсолоніший?
- Де розташований Північний Льодовитий океан?
- На с. 147–150 відшукай і прочитай статтю, яку ілюструє ця світлина.
- Якій державі належить Антарктида?

Оціни свої досягнення. На які запитання ти зміг/змогла дати відповідь, а які викликали труднощі? Поміркуй, чому. Що ти зробиш для того, аби покращити свої результати?

Підсумовуємо разом

- Яка країна розташована на материку Австралія? Яке місто є його столицею?
- Продовж речення: «Тварин, які народжують своїх малят крихітними і виношують їх у складці шкіри на животі, називають ...».
- На с. 14 знайди малюнок, із якого взято цей фрагмент. Що він ілюструє?
- Назви природні зони Африки.
- Де розташована Південна Америка?
- На с. 30 знайди відповідь на запитання: «Які рідкісні тварини живуть в Андах?».
- У яких теплових поясах знаходиться Північна Америка?
- Розшифруй анаграми — назви рослин і тварин Північної Америки

АЮК ЗОНБИ ВААГА ЯОВКЕС

- Продовж речення: «Найбільший материк Землі — ...».
- Розглянь світлини. Назви зображені рослини та тварини Європи.

- На с. 62 відшукай і прочитай, що ілюструє ця світлина.
- Назви найбільші річки України.
- Доповни речення: «В Україні є ... моря та ... гори».
- Які природні зони є в Україні?
- Назви найбільші заповідники України.
- Назви галузі промисловості України.
- Розглянь світлини. Назви галузі тваринництва, які розвинуті в Україні.

- На с. 137 знайди відповідь на запитання: «Що таке біоніка?»
- Назви винаходи 20-го століття, які змінили світ.
- Що означає слово «Грінпіс» (Greenpeace)? Прочитай статтю на с. 147–148.
- Що ти робиш для захисту природи? Назви основні правила безпеки під час відпочинку на природі.

Оціни свої досягнення. На які запитання ти зміг/змогла дати відповідь, а які викликали труднощі? Поміркуй, чому. Що ти робиш для того, аби покращити свої результати?

У навчально-методичний комплект входять:

- **Я досліджую світ. Робочий зошит. 4 клас: у 2-х ч.**
Посібник містить різноманітні завдання для індивідуальної, групової, диференційованої роботи з четвертокласниками. Запропоновано практичні роботи, досліди, завдання проблемного та пошукового характеру.
- **Я досліджую світ. Конспекти уроків. 4 клас**
- **Я досліджую світ. Таблиці. 4 клас**
- **Альбом з технологій. 4 клас**
Альбом містить завдання, спрямовані на формування навичок самостійного творення художніх образів із різноманітних матеріалів, розвиток творчих здібностей четвертокласників, їхньої уяви і фантазії.

ДЯКУЄМО ЗА УВАГУ!